

PROJEKTS: 22.11.2024

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE

**INŽENIEREKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
STARPTAUTISKO EKONOMISKO SAKARU UN MUITAS INSTITŪTS**

**PĒTĪJUMS PAR NODOKĻU POLITIKAS IETEKMI UZ TABAKAS UN
NIKOTĪNA PRODUKTU TIRGU, TAJĀ SKAITĀ PATĒRIŅA TIRGUS
TENDENCĒM UN RISKIEM NEHARMONIZĒTO ALTERNATĪVO
TABAKAS UN NIKOTĪNA AKCĪZES PREČU APRITĒ UN TĀS
FISKĀLAJĀ IETEKMĒ**

**Māris JURUŠS
Zane UTINĀNE**

Rīga 2024

SATURS

Saturs	2
Kopsavilkums	3
Ievads	4
1. Alternatīvo tabakas izstrādājumu normatīvais regulējums.....	6
1.1. Līdzšinējā nodokļa piemērošanas kārtība	6
2. Alternatīvo tabakas izstrādājumu nozīme kopējā smēķēšanas izplatības mazināšanā	9
2.1. Smēķēšanas izplatības rādītāji	9
2.2. Izplatītākie alternatīvo tabakas izstrādājumu veidi.....	12
2.3. Alternatīvo produktu klasifikācija	15
2.4. Alternatīvo tabakas izstrādājumu lietošanas ietekme uz smēķēšanas izplatību.....	18
3. Pirkospējas novērtējums	21
4. Muitas dienestu darbības nozīme un rezultāti tabakas un to aizvietotāju izstrādājumu apritē.....	23
4.1. Nelegālā tirgus rādītāji, galvenie to ietekmējošie faktori un ietekme uz ekonomiku.....	23
4.2. Muitas dienestu darbības rezultāti nelegālā tirgus apkarošanā alternatīvo tabakas izstrādājumu segmentā	26
4.3. Nelegālie izplatīšanas veidi un kanāli	30
4.4. Muitas attīstības pasākumu plāna ietekme un sasaiste ar plānotajām direktīvas izmaiņām.....	35
5. starptautisko ORGANIZĀCIJU LOMA nelegālā tabakas izstrādājumu tirgus apkarošanā.....	36
5.1. Europolā aktivitātes	36
5.2. OLAF aktivitātes	38
6. Ārvalstu prakse alternatīvo tabakas izstrādājumu regulēšanā	40
7. Priekšlikumi direktīvas plānoto izmaiņu īstenošanai	43
7.1. Eiropas Komisijas piedāvājumi nodokļu politikas izmaiņām.	43
7.2. Izmaiņu nepieciešamības pamatojums attiecībā uz karsējamo tabaku	44
7.3 ES padomes pozīcija	45
7.4 EK TAXUD ekspertu viedoklis	46
8. Priekšlikumi Latvijas pozīcijai direktīvas izmaiņām	47
Secinājumi.....	48
Izmantotā literatūra	53

KOPSAVILKUMS

Pētījuma autori: Dr.oec., Māris Jurušs; Maģ. oec., Zane Utināne

Studenti: Arina Skovorodko, Evelīna Salekalne, Viktorija Judina, Aleksandra Skrabovska, Jānis Orlovs, Dagnis Zutis, Santa Jugane, Lāsma Tomšone, Marija Kuraševa, Iveta Purcena, Arina Semeikina, Aleksandra Pauļeļa.

Pētījumā iekļautas Rīgas Tehniskā universitātes profesionālās bakalauru un maģistru studiju programmas "Muitas un nodokļu administrēšana" studentu studiju projektos un noslēguma darbos gūtās atziņas par alternatīvo tabakas izstrādājumu nodokļu aspektiem, tirgus apjomu un tendencēm, nelegālo tirgu un kontrabandu, kontroles pasākumiem un to efektivitāti, kā arī citiem jautājumiem.

Pētījums veikts laika posmā no 2023.gada 1.septembra līdz 2024.gada 22.novembrim.

Atbilstoši EK ziņojumam plānots būtiski palielināt minimālās akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem.

Diemžēl pasaules un ES ekonomikas pēdējos gados ir ietekmējuši vairāki neparedzēti apstākļi (COVID-19, karš Ukrainā, energoresursu cenu kāpums), kas būtiski ietekmējuši arī patērētāju pirktspēju un tirgotāju konkurētspēju. ES dalībvalstis un Eiropas Komisija aktīvi risina radušās problēmas un meklē labākos risinājumus ekonomikas atveseļošanai un izaugsmei nākotnē. Šajā kontekstā nebūtu vēlams vēl vairāk saasināt situāciju vienotajā tirgū un jebkuras nodokļa sloga palielinājumi būtu rūpīgi jāpārdomā.

Latvija kopš iestāšanās ES ir palielinājusi akcīzes nodokli visiem tabakas izstrādājumiem, kā arī jau vairākus gadus ieviesusi akcīzes nodokli alternatīviem tabakas izstrādājumiem. Nodokļa sloga palielināšana prasījusi lielas pūles un būtiski ietekmējusi tirgu. Diemžēl joprojām arī Latvijā ir liels nelegālais tirgus, kam pamatā ir zemā pirktspēja un citi faktori. Vēl lielāka nodokļa palielināšana būtu sasteigta un tā rūpīgi izvērtējama turpmākajā periodā. Lai mazinātu smēķēšanu cilvēku veselības dēļ, nodokļa palielināšana ir attaisnojama, tomēr tai jābūt samērīgai ar ekonomisko izaugsmi un pirktspēju, kas tuvākajos gados būs ierobežota ārēja apstākļu dēļ. Tādēļ nodokļa turpmākā palielināšanā būtu jānosaka samērīgs pieaugums maksimāli ap 5% gadā un pietiekami ilgs pārejas periods, piemēram, līdz 2030.gadam.

IEVADS

Pasaule joprojām cīnās ar kaitīgo smēķēšanas paradumu sabiedrībā. Paveikts jau ir daudz, tomēr tiek meklēti aizvien jauni veidi, kā ietekmēt iedzīvotāju izvēles par labu veselīgākam dzīvesveidam.

Viens no veidiem ir kaitīgo produktu aplikšana ar papildus nodokļiem, kas ietekmētu tā cenu un pieejamību, jo pēc definīcijas akcīzes nodokli piemēro tikai tādām precēm, kas nav pirmās nepieciešamības un neietekmētu mazāk situēto sabiedrības daļu.

Tabakas izstrādājumi ir akcīzes nodokļa objekts gandrīz visās pasaules valstīs, turklāt Eiropas Savienībā ir noteikta vienota pieeja tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa piemērošanā, atstājot dalībvalstu ziņā tikai niansas. Tas nodrošina gan kopēju produktu izsekojamību, gan kvalitatīvu datu apmaiņu, ko var izmantot dažādu nozīmīgu lēmumu pieņemšanā.

2022.gadā pēc Pasaules veselības organizācijas (PVO) aplēsēm, pasaulē bija 22,3% tabakas lietotāju (2000.gadā 32,7%) (WHO, 2022). Smēķētāju skaits pēdējā divdesmitgadē ir samazinājies, tomēr Eiropas vēža apkarošanas plāns (EBCP) paredz izveidot "paaudzi bez tabakas" pavisam, kurā līdz 2040. gadam tabaku lietotu mazāk nekā 5% iedzīvotāju. Šobrīd tuvu šādam tabakas izstrādājumu lietotāju īpatsvaram ir tikai dažas valstis no Eiropas valstīm. Pagaidu nostādne ir sasniegt PVO mērķi līdz 2025. gadam, proti par 30% samazināt tabakas lietošanu salīdzinājumā ar 2010. gadu, kas atbilst aptuveni 20% smēķēšanas izplatībai Eiropas Savienībā.

Eiropas Savienībā akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem tiek regulētas pēc Padomes direktīvas nr. 2011/64/ES "Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm" (pieņemta 2011. gada 21. jūnijā).

Eiropas Komisija nākusi klajā ar iniciatīvu projektu, paredz izmaiņas attiecībā uz alternatīvo produktu normatīvo regulējumu un minimālo likmju noteikšanu tiem, kā arī papildus ir plāns vēl vairāk palielināt akcīzes nodokli tabakas izstrādājumiem. Līdz šim brīdim neviens no alternatīviem tabakas izstrādājumiem nav kategorizēts direktīvā, nosakot kopīgus nodokļa aprēķina principus. Iniciatīva paredz iekļaut elektroniskās cigaretes, karsējamo tabaku un citus izstrādājumus kopējā tabakas un to aizstājējproduktu tirgus harmonizācijā un tai pat laikā arī noteikt minimālās likmes šiem produktiem, kā tas tiek regulēts direktīvā klasiskajiem tabakas izstrādājumiem.

Eiropas Komisija ir sniegusi savu vērtējumu par šādiem priekšlikumiem. Ņemot vērā pieejamo datu trūkumu un uz to brīdi nenosakāmo tirgus virzienu, eksperti nevienojās noteikt vienotu pieeju visām valstīm. Pie iemesliem tika minēts arī neviennozīmīgais šo produktu ietekmes uz veselību izvērtējums, jo nav iespējams noteikt kādas sekas no šo produktu lietošanas var būt patērētājam ilgtermiņā. Tā brīža aktuālie dati nav snieguši pietiekamus pierādījumus, lai atbalstītu priekšlikumu saskaņotai pieejai e-cigarešu nodokļu uzlikšanai. Kā būtisks iemesls izmaiņu nepieciešamībai tiek minēts straujais patēriņa pieauguma tempa fenomens, neskatoties uz to, ka kopējā smēķēšanas īpatsvarā šie produkti joprojām sastāda niecīgu daļu.

Tā kā katrā valstī ir sava pieeja normatīvā regulējuma izveidei un ieviešanai alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem, tad ir apgrūtināta šo produktu izsekojamība, ierboēzota kvalitatīvu un ticamu datu apmaiņa par patēriņu un pārrobežu tirdzniecību

starp valstīm. Šāda pieeja šobrīd noved pie muitas dienestu apgrūtināta darba, jo nepieciešams ieguldīt lielus resursus nelegālā tirgus kontrolē. Tā kā piemēram, e-cigarešu iegāde ar distances līgumu ir aizliegta, ir jāveic apjomīgas kontroles, lai konstatētu šādus pārkāpumus. Pētījumā tiek vērtēts muitas dienestu darbs nodrošinot alternatīvo produktu aprites – gan legālās, gan, diemžēl, nelegālās.

Ienākumu līmenis ES dalībvalstīs joprojām ir krasi atšķirīgs, līdz ar to akcīzes nodokļa likmes ir jāskata arī patērētāju pirkspējas kontekstā, jo cena piemēram 5 EUR par cigarešu paciņu vai 7 EUR par elektronisko cigaretēti, katrā valstī ir ar citu vērtības svaru.

Pētījums parāda nodokļa un līdz ar to arī produkta cenas ietekmi uz patērētāju izvēlēm - legālas vai nelegālas, kā arī tiek izsvērtas politikas attīstības iespējas, lai saprastu, vai tabakas akcīzes direktīvas izmaiņas ir pamatotas un nepieciešamas.

Pētījuma objekts ir alternatīvo tabakas izstrādājumu tirgus. Pētījuma priekšmets ir normatīvā regulējuma izmaiņas alternatīvajiem bezdūmu tabakas izstrādājumiem.

Pētījuma hipotēze ir – direktīvas izmaiņas ir nepieciešamas, jo ir jāievieš kopīga pieeja valstīm alternatīvo produktu uzskaitē, lai būtu iespējams izsekot produktu ķēdei, tomēr izmaiņas ir atbalstāmas daļēji, jo direktīvas plāna daļa palielināt akcīzes nodokli tabakas izstrādājumiem var krasi ietekmēt nelegālā tirgus apmērus valstī, kā tas ir noticis jau citviet Eiropā.

Pētījuma mērķis ir izsvērt plānoto direktīvas izmaiņu nepieciešamību un ietekmi uz nelegālo tirgu un patērētāju reakciju.

Pētījuma uzdevumi:

1. Sniegt ieskatu par līdzšinējo normatīvo regulējumu un plānotajām izmaiņām akcīzes nodoklim alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem;
2. Izskaidrot smēķēšanas izplatības tendences un izplatītāko alternatīvo tabakas izstrādājumu veidus un to nozīmi smēķēšanas samazināšanā;
3. Novērtēt patērētāju pirkspēju un faktorus, kas ietekmē to izvēles;
4. Veikt analīzi par muitas dienestu darbības nozīmi alternatīvo produktu un pārējo tabakas izstrādājumu aprītē;
5. Sniegt priekšlikumus direktīvas izmaiņu scenārijiem Latvijas situācijas izvērtējuma ietekmē.

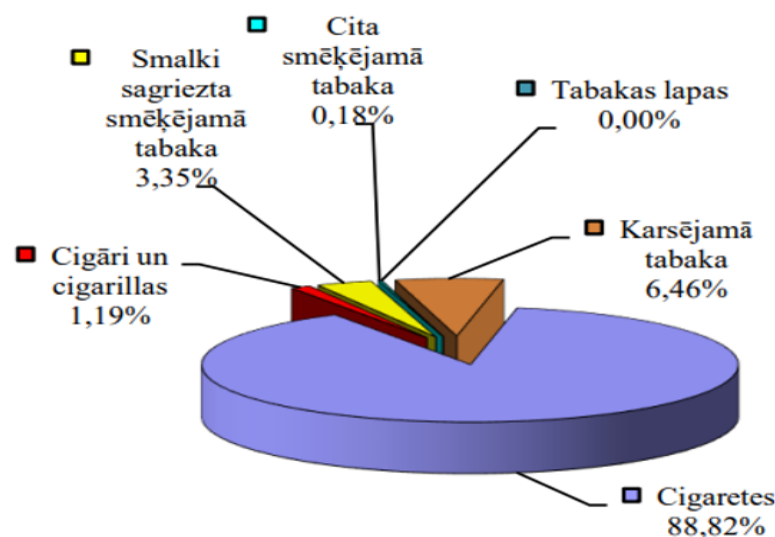
1. ALTERNATĪVO TABAKAS IZSTRĀDĀJUMU NORMATĪVAIS REGULĒJUMS

1.1. Līdzšinējā nodokļa piemērošanas kārtība

Akcīzes nodoklis ir specifisks patēriņa nodoklis, ko piemēro noteiktām patēriņa preču grupām, kuras ir saražotas vai tiek ievestas valstī. Akcīzes nodokļa mērķis ir ierobežot to preču patēriņu, kas ir kaitīgas apkārtējai videi un cilvēkiem, kā arī dot valstij ieņēmumus, apliekot ar papildu patēriņa nodokli (papildus pievienotās vērtības nodoklim) preces, kas nav pirmās nepieciešamības preces un kas neskar maznodrošinātos (VID, 2023)

Latvijā akcīzes nodokļa objektu klāstā ir gan klasiskie tabakas izstrādājumi, tādā kā cigaretes un cigarillas uc, gan elektroniskajās smēķēšanas ierīcēs izmantojamais šķidrums, tā sagatavošanas sastāvdaļas, gan arī tabakas aizstājējprodukti.

No visiem akcīzes nodokļa ieņēmumiem, tabakas izstrādājumu segments, kas daļēji tiek skatīts šajā pētījumā, sastāda 23%. Joprojām vislielāko daļu no šo 23% īpatsvara sastāda cigaretes – gandrīz 89%. Alternatīvie tabakas izstrādājumi, t.sk. karsējama tabaka, elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums un tabakas aizstājējprodukti, jau kopumā veido virs 11% no visiem akcīzes nodokļa ieņēmumiem tabakas segmentā.

Tabakas izstrādājumu veids	2023.gada 12 mēnešos
Cigaretes	237 243
Cigāri un cigarillas	3 166
Smalki sagriezta smēķējamā tabaka	8 952
Cita smēķējamā tabaka	486
Tabakas lapas	0
Karsējamā tabaka	17 256
Kopā	267 103

1.1.attēls Akcīzes nodokļa ieņēmumu struktūra 2023.gadā Latvijā

Tā kā akcīzes nodoklis ir harmonizēts Eiropas Savienībā, tad mums ir saistošas dažādas normas. Akcīzes nodokļa harmonizācija ir attiecināta uz nodokļa minimālo likmju noteikšanu, apliekamo preču struktūras saskaņošanu. Nodokļu harmonizācija Eiropas Savienības dalībvalstīs izvirzīta kā viens no fiskālās politikas uzdevumiem, kura mērķis ir veicināt konkurences nosacījumu izlīdzināšanu Eiropas Savienībā.

Kopumā Eiropas Savienībā akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem tiek regulētas pēc Padomes direktīvas nr. 2011/64/ES “Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm” (pieņemta 2011. gada 21. jūnijā).

Šobrīd Eiropas Savienības līmenī ar minēto direktīvu tiek regulēti un harmonizēti tieši tabakas izstrādājumi, taču alternatīvie tabakas izstrādājumi – nē. Katra dalībvalsts pati nosaka alternatīvo tabakas izstrādājumu normatīvo regulējumu, tādēļ Eiropas Komisija uzskata, ka tas ir būtisks šķērslis vienotai produktu izsekojamībai.

Latvijā alternatīvie tabakas izstrādājumi ir legalizēti un apliekami ar akcīzes nodokli. Elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums ir ar nodokli apliekams objekts kopš 2016.gada 1. jūlija, savukārt karsējamā tabaka no 2016.gada 1.marta, nosakot sākuma likmi 62 euro par 1000 gramiem karsējamās tabakas.

1.1. tabula Akcīzes nodokļa likmes alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem Baltijas valstīs 2024.-2026.g.

Akcīzes preču veids	Latvija			Lietuva			Igaunija		
	No 01.03.2024	Plāns 2025	Plāns 2026	No 01.01.2024	Plāns 2025	Plāns 2026	No 01.01.2024	Plāns 2025	Plāns 2026
Cigāri un cigarillas (par 1000 g)	164,7	202,7	240	95	109,7	126,7	222	233	244
Smēķējama tabaka (par 1000g)	105,7	116,3	127,9	112,8	123,5	135,2	112,4	118	124
Karsējamā tabaka (par 1000g)	251	276	304	79,5	89,4	100,6	112,4	118	124
E-šķidrums un to sagatavošanas sastāvdaļas (par 1ml)	0,24	0,29	0,35	0,25	0,63	1,56	0,21	0,22	0,23

Tabakas aizstājējprodukti (par 1000g)	138	151,8	167	-	-	-	112,4	118	124
Cigaretes (min.likme par 1000g)	156,3	171,9	189,1	138	149,7	162,4	169,1	177,7	186,7

Avots: VID, 2024.

Tabulā redzamas Latvijā, Lietuvā un Igaunijā esošās un plānotās likmes alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem tuvākajiem 2 gadiem.

Arī iepriekš akcīzes nodoklis ir ticis palielināts teju katru gadu, tomēr kā būs redzams pētījumā turpmāk, tas, diemžēl, neattur iedzīvotājus no kaitīgā ieraduma - smēķēšanas. Līdz ar to, ir rūpīgi jāizvērtē vai nodokļu sloga palielināšanas fiskālais ieguvums atsvēr izdevumus, jo ieguldījumi antismēķēšanas kampaņās tāpat ir nepieciešami, ir jācīnās ar nelegālo tirgu, jo tas joprojām ir augsts.

Likums paredz pakāpeniski paaugstināt akcīzes nodokļa likmes:

- cigaretēm katru gadu vidēji par 5,6%;
- cigāriem un cigarillām katru gadu vidēji par 23,8%, lai tuvinātu akcīzes nodokļa likmi par 1 g tabakas akcīzes nodokļa likmei cigaretēm un karsējamai tabakai;
- smēķējamai tabakai (smalki sagrieztā tabaka un cita smēķējamā tabaka) un tabakas lapām katru gadu par 10%;
- karsējamai tabakai katru gadu par 5%;
- e-šķidrumam un e-šķidruma sagatavošanas sastāvdaļām katru gadu vidēji par 21%;
- tabakas aizstājējproduktiem katru gadu vidēji par 10%.

Akcīzes nodokļa likmju paaugstināšana tabakas izstrādājumiem, elektroniskajās smēķēšanas ierīcēs izmantojamam šķidrumam, elektroniskajās smēķēšanas ierīcēs izmantojamā šķidruma sagatavošanas sastāvdaļām, tabakas aizstājējproduktiem ir paredzēta – 2024. gada 1.martā, 2025. gada 1. janvārī un 2026. gada 1. janvārī.

Tā kā tiek prognozēts, ka nodokļa ieņēmumi no tabakas aizstājējproduktiem un citiem alternatīvajiem produktiem pieaugs un būs būtisks pienesums valsts budžetā, līdz ar to katrs lēmums, kas saistīts ar šiem akcizētajiem produktiem jau būtu jāpārdomā un jāizsver, ņemot vērā ļoti daudzus faktorus, tai skaitā nelegālā tirgus iespējamās reakcijas, pašu iespējamo fiskālo ieguvumu un monetāro ieguldījumu atdeve, kā arī norādījumi un ieteikumi no Eiropas Savienības institūcijām.

2. ALTERNATĪVO TABAKAS IZSTRĀDĀJUMU NOZĪME KOPĒJĀ SMĒĶĒŠANAS IZPLATĪBAS MAZINĀŠANĀ

2.1. Smēķēšanas izplatības rādītāji

Latvijā pamatnoteikumus tabakas un alternatīvo produktu aprītē un lietošanā nosaka “Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likums”. Likuma mērķis ir aizsargāt sabiedrības veselību, tostarp cilvēku tiesības dzīvot tīrā un labvēlīgā, ar smēķēšanai paredzētu tabakas izstrādājumu un augu smēķēšanas produktu dūmiem, kā arī ar elektronisko smēķēšanas ierīču tvaiku nepiesārņotā vidē (Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likums, 2023). Tātad galvenais akcents un nozīme – iedzīvotāju veselība.

Smēķēšana ir galvenais priekšlaicīgas nāves cēlonis Eiropas Savienībā (ES) un sirds un asinsvadu slimības ir galvenais nāves iemesls Latvijā (SPKC, 2023). Smēķēšanas radītai ietekmei uz veselību ir akumulatīva ietekme uz smēķētāja organismu, kas nozīmē, jo ilgstošākā laika periodā un daudzumā tiek smēķēts, jo lielāks ir organismam radītais kaitīgums.

Maldīgi ir uzskatīt, ka smēķēšanas galvenais ļaunums ir nikotīns. Nikotīns ir galvenā atkarību izraisošā viela smēķējamajos produktos, tomēr nikotīns nebūt nav vienīgā sabiedrības veselībai kaitīgā viela. Nikotīns lietotāja organismā rada patīkama satraukuma sajūtu, ko izraisa ķīmiskas vielas, kuras stimulē centrālo nervu sistēmu. Patīkamajai sajūtai izzūdot, iestājas depresijas stāvoklis un nogurums, liekot lietotājam atkārtoti uzņemt nikotīnu. Pēc starptautiskā žurnāla “*Lancet*” publicētajiem datiem, lielāku psiholoģisko atkarību nekā nikotīns izraisa vienīgi heroīns un kokaīns.

Zemāk redzamajā infografikā redzamas būtiskākās tabakas dūmu sastāvā esošās vielas, kas nebūt nav paredzētas cilvēkiem lietošanai – nedz orālai, nedz jebkādā savādākā veidā uzņemamai.

Tabakas dūmu sastāvā esošās vielas

Tabakas dūmi satur vairāk nekā 4000 ķīmisko vielu, no kurām vairāk nekā 250 vielas ir kaitīgas un vairāk nekā 70 var izraisīt vēzi.

Pazīstamākās no tām:

Attēls 2.1. Tabakas dūmu sastāvā esošās vielas (SPKC, 2023)

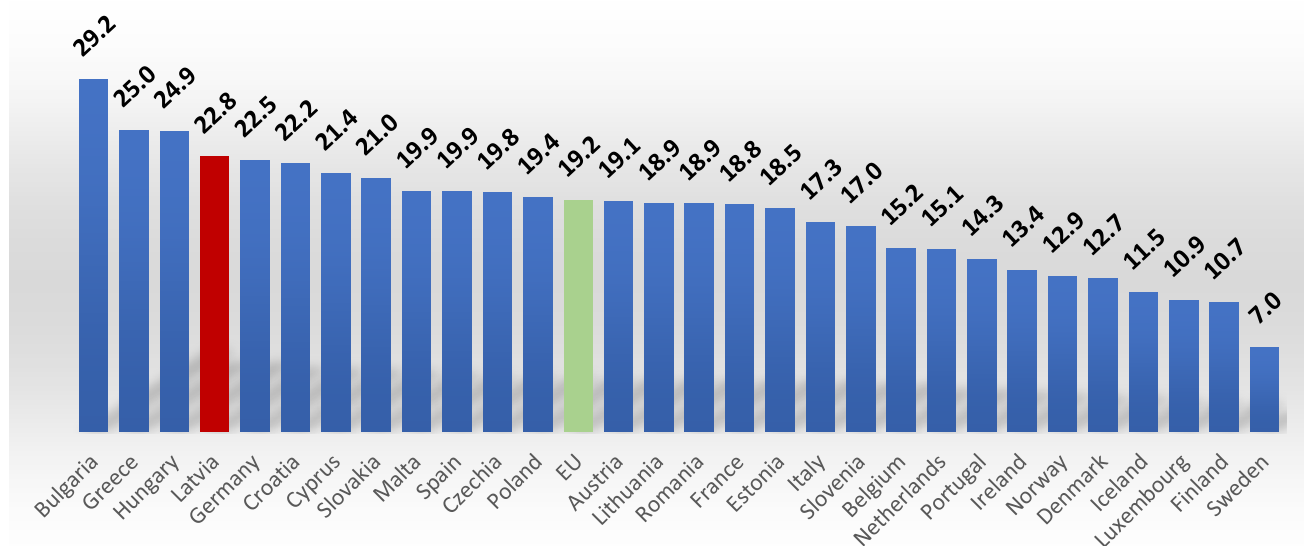
Tā kā tabakas dūmus, diemžēl, nākas patērēt ne tikai pašiem smēķētājiem, bet arī apkārtējiem, tā saucamajiem, pasīvajiem smēķētājiem, satraukums par sabiedrības, t.sk. bērnu un jauniešu, veselību ir pamatots.

Mūsdienās smēķēšanas radītais apdraudējums un izplatība pasaulē neaprobežojas vienīgi ar tabakas cigarešu vai cigāru lietošanu. Šodien smēķēšanas atkarības jēdziens ir daudz plašāks, kā pamatā ir pieaugošais nikotīnu saturošo izstrādājumu piedāvājumu klāsts un sabiedrības interese par tiem. Lai gan tabakas izstrādājumi ir izplatītākie produkti nikotīnu saturošo patēriņa preču vidū, elektronisko cigarešu ienākšana pasaules tirgū un iedzīvotāju ikdienā radījusi jaunu tirgus nišu, kuras vērtība jau 2013. gadā bija 3 miljardi ASV dolāru (SPKC, 2023).

Lai arī tabakas aizstājējproduktu lietošana ir atšķirīga no smēķēšanas procesa, tomēr normatīvais regulējums Latvijā (Tabakas izstrādājumu, tabakas aizstājējproduktu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķīdumu aprites likums 1.panta 26. punkts) to pielīdzina smēķēšanai — “smēķēšana ir smēķēšanai paredzēta tabakas izstrādājuma, augu smēķēšanas produkta vai jaunieviesta tabakas izstrādājuma lietošana tādā veidā, ka to var ieelpot, kā rezultātā izdalās dūmi, vai elektroniskās smēķēšanas ierīces, jaunieviesta tabakas izstrādājuma vai cita izstrādājuma (izņemot ārstniecības līdzekļus) lietošana ar mērķi apzināti caur iemuti ieelpot nikotīnu vai citas ķīmiskas vielas saturošu tvaiku vai dūmus”. Arī Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/40/ES “par dalībvalstu normatīvo un administratīvo aktu tuvināšanu attiecībā uz tabakas un saistīto izstrādājumu ražošanu, noformēšanu un pārdošanu un ar ko atceļ Direktīvu 2001/37/EK” norāda uz elektronisko cigarešu lietošanas pielīdzināšanu smēķēšanai - “elektroniskās cigaretes var izraisīt atkarību no nikotīna un vēlāk novest pie tradicionālās tabakas patēriņa, jo

tās atdarina smēķēšanas procesu un liek uztvert to kā normālu parādību” (direktīvas 43.punkts).

Pēc pēdējiem pieejamajiem Eurostat datiem, kas pieejami par 2020.gadu, smēķēšanas īpatsvars Latvijā ir viens no augstākajiem Eiropā. Latvijā, tostarp arī Vācijā, situācija smēķēšanas ziņā ir ļoti pietuvināta Balkānu valstīm, kamēr Lietuvas un Igaunijas ikdienas smēķētāju īpatsvars ir zemāks kā vidēji Eiropā.

Attēls 2.2. **Ikdienas cigarešu smēķētāju īpatsvars vecumā no 15 gadiem, %, 2020.g.**

Avots: Eurostat, 2023

Lai gan alternatīvie tabakas produkti tiek uzskatīti par potenciāli mazāk kaitīgiem nekā tradicionālās cigaretes, to efektivitāte un veselības ieguvumi joprojām tiek pētīti. Ir svarīgi turpināt veikt zinātniskos pētījumus, lai novērtētu šo produktu ietekmi uz patērētāju veselību un izstrādātu atbilstošu politiku. Sabiedrība kļūst arvien informētāka par tradicionālo cigarešu kaitīgo ietekmi uz veselību, kas veicina pieaugošu interesi par alternatīvajiem tabakas produktiem. Daži cilvēki izvēlas šos produktus, jo tie tiek uzskatīti par mazāk kaitīgiem vai patērēšanas riskus samazinošiem salīdzinājumā ar tradicionālajām cigarešu smēķēšanas metodēm. Personīgā veselība kļūst par svarīgu sabiedrības uzmanības punktu. Cilvēki vēlas uzlabot savu veselību un samazināt risku saslimt ar smēķēšanas saistītām slimībām. Tā rezultātā viņi meklē alternatīvas smēķēšanas metodes, kuras uzskata par mazāk kaitīgām. Tabakas rūpniecība nepārtraukti meklē jaunus veidus, kā piesaistīt patērētājus un piedāvāt alternatīvas tradicionālajām cigarešu formām. Šajā procesā tiek izstrādāti un ieviesti jauni produkti, piemēram, e-cigaretes un uzkarsējamas tabakas ierīces, kas pievilcīgi dažādiem patērētāju grupām. Modes un tendences var ietekmēt arī tabakas produktu izvēli. Ja alternatīvie tabakas produkti tiek uzskatīti par moderniem vai pievilcīgiem, tas var veicināt to pieaugošu popularitāti, it īpaši jauniešu

vidū. Sabiedrības izglītošana par alternatīvo tabakas produktu veselības riskiem un pareizu lietošanas veidu var palīdzēt samazināt to patēriņu un ietekmi uz sabiedrības veselību. Izglītības kampaņas var veicināt informētu lēmumu pieņemšanu un uzlabot sabiedrības veselības zināšanas. (Kuraševa, 2024).

Augsti nodokļi tabakas izstrādājumiem un elektroniskajām cigaretēm Latvija var izraisīt neparedzētas sekas, piemēram, paaugstinātu smēķēšanas līmeni. Lai gan e-cigaretēs var palīdzēt dažiem cilvēkiem atstāt smēķēšanu, tās nav universāls risinājums, un daudzi lietotāji paliek atkarīgi. Zviedrijas piemērs, kas veicina mazāk kaitīgas tabakas alternatīvas, rāda potenciālos ieguvumus smēķēšanas līmeņa samazināšanā un sabiedrības veselības uzlabošanā. Ieteikumi ietver rūpīgus nodokļu politikas pielāgojumus, labāku piekļuvi atkarības ārstēšanai, sabiedrības izglītošanu par mazāk kaitīgām alternatīvām un pastiprinātu nelegālo tirgu kontroli (Skrabovska, 2024).

Lai gan alternatīvie tabakas produkti var nebūt pilnīgi bez riska, to izmantošana var radīt labumu sabiedrības veselībai kopumā. Mazāks tabakas patēriņš var samazināt veselības aprūpes izmaksas un samazināt slimību slogu, kas saistītas ar smēķēšanu, sabiedrībā (Kuraševa, 2024).

2.2. Izplatītākie alternatīvo tabakas izstrādājumu veidi

Pēdējo gadu laikā tabakas industrija rada jaunus izstrādājumus, kuros tiek izmantotas dažādas tehnoloģijas, lai varētu uzņemt nikotīnu bez tabakas vai darvas klātbūtnes vai turpināt tabakas smēķēšanu bez tabakas dedzināšanas. Vienlaikus tirgū ir pieejami smēķējami produkti, kas nesatur nikotīnu.

Pie jaunajiem nikotīnu un tabaku saturošajiem izstrādājumiem pieder:

- elektroniskās smēķēšanas ierīces – elektroniskās cigaretes, kas satur nikotīnu, elektroniskas ierīces, kas nesatur nikotīnu,
- tabakas karsēšanas ierīces,
- bezdūmu tabaka
- orāli lietojams izstrādājums – beztabakas nikotīna spilventiņi u.c.

Elektroniskās smēķēšanas ierīces sastāv no akumulatora, sildelementa un uzpildāmas tvertnes ar šķidrumu vai vienreizlietojamas tvertnes ar šķidrumu. Tvaicējot elektroniskās cigaretes šķidrumu, kas parasti satur nikotīnu, tas pārvēršas aerosolā (mikroskopiskos pilienos) un ieelpojot nonāk plaušās. Tās var saturēt nikotīna šķidrumu, aromatizētājus, citas ķīmiskas vielas.

Elektronisko smēķēšanas ierīču veidi:

Nikotīna daudzums atsevišķās e-cigaretēs var atšķirties, tomēr tas nedrīkst pārsniegt 20 mg/ml. Vienlaikus ir pieejamas arī elektroniskas smēķēšanas ierīces, kas nesatur nikotīnu, tomēr nevar uzskatīt, ka tās būtu nekaitīgas, jo satur dažādas ķīmiskas vielas, garšvielas un aromatizētājus, kuru inhalācija arī nav droša.

Lietotāju vidū e-cigaretes tiek visbiežāk sauktas par “veipiem” vai “saltniņiem”, bet to smēķēšana – par “veipošanu”. Uz elektronisko smēķēšanas ierīču (t.sk. e-cigarešu) smēķēšanu attiecas tie paši smēķēšanas ierobežojumi un aizliegumi, kas tiek piemēroti tabakas izstrādājumu smēķēšanai (SPKC, 2023).

Tabakas karsēšanas ierīces (piemēram IQOS) ir viens no jaunākajiem tabakas izstrādājumu ražotāju radītajiem produktiem, kas tiek reklamēts kā "veselīgāka" alternatīva tradicionālo cigarešu smēķēšanai, tomēr par tā ietekmi uz veselību viedokļi dalās.

Galvenie ierīces darbošanās parametri ir tādi, tabakas karsēšanas ierīcēs izmanto karsējamo tabaku (“heet sticks”), kas ierīcē tiek karsēta augstā temperatūrā. Tā rezultātā no tabakas tiek izdalīts nikotīnu un citu ķīmisku vielu saturošs aerosols, ko smēķētājs ieelpo.

Tabakas karsēšanas ierīces

Lai gan pirmie tabakas karsēšanas produkti tika laisti apgrozījumā jau 2015. gadā, 2018. gadā tie nonāca plašākā tirdzniecībā daudzās valstīs, tai skaitā Latvijā, kad tirdzniecībā nonāca uzņēmuma Philip Morris International izstrādātā tabakas karsēšanas ierīce ar nosaukumu “IQOS”. Bez Philip Morris International ražotās

ierīces, starptautiski tirdzniecībā ir laisti arī citi tabakas karsēšanas produkti, tai skaitā iFuse, glo, Ploom u.c. (SPKC, 2023).

Diemžēl abos no nosauktajiem produktiem veidojas dūmi, kas rada iespaidu arī uz apkārtējiem.

Bezdūmu tabaka ir tabakas izstrādājums, kura lietošana nav saistīta ar degšanas procesu. Bezdūmu tabaka paredzēta košļāšanai (košļājamā tabaka) vai to var lietot caur degunu (šņaucamā tabaka). Starp bezdūmu tabakas izstrādājumiem ir ietverti arī visi orālai lietošanai paredzētie tabakas izstrādājumi, kuri pilnībā vai daļēji gatavoti no tabakas un ir pieejami pulvera vai smalku granulu veidā un jebkādā šo veidu apvienojumā, īpaši tādi izstrādājumi, kas safasēti porciju maisiņos vai porainos maisiņos, izņemot izstrādājumus, kuri paredzēti ieelpošanai vai košļāšanai (orālai lietošanai paredzētā tabaka).

Bezdūmu tabaka satur nikotīnu, kas izraisa atkarību. Bezdūmu tabakas lietotājiem pastāv arī nikotīna saindēšanās risks ar raksturīgiem simptomiem – slikta dūša, vemšana, galvassāpes, klepus, paātrināta sirdsdarbība, trauksme, nemiers u.c. “Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrums aprītes likums” Latvijā aizliedz laist tirgū (t.sk. pārdot) šņaucamo, zelējamo un košļājamo tabaku (SPKC, 2023).

Nikotīna spilventiņi ir produkts, ko lieto iekšķīgi. Tas satur nikotīnu, aromatizētājus, saldinātājus, augu šķiedras, taču nesatur tabaku. Nikotīna spilventiņu lietošana neparedz sadegšanas procesu, tādējādi, lietojot šo produktu, netiek ieelpoti dūmi vai tvaiks, tomēr nikotīna spilventiņu lietošanas specifika nodrošina augsta nikotīna līmeņa uzsūkšanos. Lietotāji nikotīna spilventiņu ievieto starp augšlūpu un smaganu.

Lietojot šo produktu, netiek ieelpoti dūmi vai tvaiks, tomēr tiek uzņemts daudz nikotīna. Vidēji nikotīna līmenis vienā spilventiņā svārstās no 3-30 mg, visbiežāk – no 10-16 mg (SPKC, 2023).

2.3. Alternatīvo produktu klasifikācija

Klasifikācijas veids alternatīvajiem produktiem, kas dominē starptautiskā vidē atšķiras no tās, kas ietverti nacionālajos normatīvajos aktos. Latvijas tabakas likumā, tiešāk, Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likumā tiek definētas šādas alternatīvo produktu kategorijas – bezdūmu tabakas izstrādājumi, e-cigaretes, karsējamās tabakas izstrādājumi un jaunieviestie tabakas izstrādājumi. Karsējamās tabakas un e-cigarešu kategorijas atbilst starptautiskajai klasifikācijai. Savukārt, bezdūmu tabakas izstrādājumu klasifikācijā ietilpst tabakas izstrādājumi, kuru lietošanai netiek izmantots degšanas process, visi tabakas produkti, kuri tiek patērēti košļājot, šņaucot caur degunu, kā arī visi bezdūmu tabakas izstrādājumi, kas paredzēti lietošanai orālā veidā. Tomēr, saskaņā ar šī likuma 3. pantu iepriekšminētos tabakas izstrādājumus ir aizliegt laist patēriņam Latvijas Republikas tirgū. Ar jaunieviestajiem tabakas izstrādājumiem tiek apzīmēti visi pārējie produkti, kas nav cigaretes, tinamā tabaka, pīpju tabaka, ūdenspīpju tabaka, cigāri, cigarellas, košļājamā tabaka, šņaucamā tabaka vai orālai lietošanai paredzētā tabaka un kas laisti tirgū pēc 2014.gada 19.maija (Jugane, 2024).

Vēl citādāka klasifikācija tiek piedāvāta likumā “Par akcīzes nodokli”, kur visi alternatīvie produkti tiek klasificēti trīs daļās – karsējamā tabaka, e-cigaretēs izmantojamie šķidrumi un pārējie tabakas aizstājējprodukti. Akcīzes likumā karsējamā tabaka tiek iekļauta pie tradicionālajiem tabakas izstrādājumiem, savukārt, citi alternatīvie tabakas produkti tiek izdalīti atsevišķi pie aizstājējproduktiem. Attiecībā uz e-cigaretēm akcīzes nodoklī tās netiek klasificētas, bet gan tikai tajās izmantojamais šķidrums un tā sagatavošanas sastāvdaļas (Jugane, 2024)..

Aplūkojot un salīdzinot tikai Latvijas normatīvo aktu un starptautisko klasifikāciju, atrodamas atšķirības, kas rada pretrunas neveidojot vienotu pieeju produktu klasifikācijā. Tāpat kā Latvijā arī kaimiņvalstīs Lietuvā un Igaunijā alternatīvie tabakas izstrādājumi ir akcīzes nodokļa objekti. Lietuvā par akcīzes nodokļa objektiem ir šādi alternatīvie produkti – karsējamā tabaka un e-cigaretes izmantojamie šķidrumi, bet salīdzinot ar Latviju par akcīzes nodokļa objektiem netiek noteikti citi alternatīvie produkti. Igaunijā, alternatīvie produkti, kam tiek piemērots akcīzes nodoklis tiek klasificēti trīs grupās, proti – elektroniskajās cigaretēs izmantojamie šķidrumi, cieta stāvokļa tabakas aizstājēji un citi alternatīvie tabakas izstrādājumi. Karsējamā tabaka tiek klasificēta pie cietiem tabakas aizstājējiem, kur nodokļa likme tiek aprēķināta par vienu kilogramu tabakas aizstājēja (Jugane, 2024).

Elektroniskās cigaretes ir kļuvušas par ievērojamu produktu modernajā sabiedrībā, radot izaicinājumus muitas dienestiem, kuriem ir jānosaka tarifi un jāklasificē šie produkti. E-cigaretes jau sen nav tikai alternatīva tradicionālajām cigarešu formām, bet gan tehnoloģiski sarežģītas ierīces, kas darbinātas ar baterijām un izmantojas elektroniskās smēķēšanas pieredzes radīšanai. Tās ir pakļautas starptautiskajiem tirdzniecības noteikumiem un muitas procedūrām (Skrabovska, 2024).

Kombinētā nomenklatūra (KN) elektroniskajām cigarešu ierīcēm piedāvā precīzu klasifikāciju atkarībā no to tehniskajiem parametriem, sastāva un citām būtiskām īpašībām. Šī sistēma nodrošina standartizētu un skaidru veidu, kā identificēt un nosaukt šīs ierīces, ļaujot muitas iestādēm precīzi noteikt muitas nodokļus un citus tirdzniecības regulējumus attiecībā uz elektroniskajām cigarešu ierīcēm. Šajā kontekstā kombinētā nomenklatūra, kas ir starptautiska klasifikācijas sistēma preču un pakalpojumu nosaukumiem un klasifikācijai, spēlē būtisku lomu, jo ierīcēm ir dažādas sastāvdaļas un ir nepieciešams zināt kā tās ir klasificējamas, jo tās parasti sastāv no trim galvenajām daļām: akumulatora, sildelementa un kasetnes vai tvertnes, kas satur šķidrums, kā arī kārtidži un šķidrums bieži tiek pārdoti atsevišķi no e-cigarešu ierīcēm, kurās ir akumulators un sildelements. PMO Harmonizētās sistēmas septītajā izdevumā tika ierosināts visaptverošs grozījumu kopums, ko ir pieņēmušas visas Harmonizētās sistēmas konvencijas līgumslēdzējas puses. Šajos grozījumos ir iekļauta jauna tarifa pozīcija 2404, kurā iekļauti “tabaku, reģenerētu tabaku, nikotīnu vai tabaku vai nikotīna aizstājējus saturoši izstrādājumi, kas paredzēti inhalācijai bez sadedzināšanas; citi nikotīnu saturoši produkti, kas paredzēti nikotīna uzņemšanai cilvēka organismā”. Turklāt ir arī grozījums, ar kuru tika izveidota jauna apakšpozīcija 8543.40 “elektroniskās cigaretes un līdzīgas personīgās elektriskās iztvaicēšanas ierīces”. Šie grozījumi stājas spēkā no 2022. gada 1. janvāra (skat. 2.1.tab.) (World Customs Organization, 2022)

2.1.tabula

KN kodi elektroniskajām cigaretēm un to komponentēm

KN kods	KN koda apraksts
8543 40 00	elektroniskās cigaretes un līdzīgas elektriskas tvaicēšanas ierīces personiskai lietošanai
2404 12 00	Izstrādājumi, kas satur tabaku, atjaunotu tabaku, nikotīnu vai tabakas vai nikotīna aizstājējus un kas paredzēti ieelpošanai bez sadegšanas; citi nikotīnu saturoši izstrādājumi, kas paredzēti nikotīna uzņemšanai cilvēka organismā -- citādi, satur nikotīnu
8543 90 00	Speciālas elektriskās mašīnas un iekārtas, kas citur šajā nodaļā nav minētas - daļas

Avots: (Kombinētā nomenklatūra 2023, 2023)

Analizējot iespējamās Kombinētās nomenklatūras kodus, ir vērt atzīmēt, ka, zem koda 8543 40 00, vienā apakšpozīcijā tiek klasificēta elektroniskā cigarete ar kārtidžu paciņu kopā. Vienreizējās lietošanas e-cigaretes un līdzīgas vienreizējās lietošanas personīgās elektriskās iztvaicēšanas ierīces klasificē 2404 12 00 10 pozīcijā, ja tās iekļauj produktu, kas paredzēts ieelpošanai bez sadegšanas un/vai nav paredzēti uzpildei vai uzlādēšanai, kas ir vairāk piemērojams vienreizējām elektroniskām cigaretēm. Nikotīna kārtidžs un šķidrums, kas satur nikotīnu, kas paredzēts, lai palīdzētu smēķētājiem atmet smēķēšanu, var tikt klasificēts ar to pašu kodu. Savukārt ar kodu 8543 90 00 tiek klasificēti tukši kārtidži ar iemutņa formas augšējo daļu, kam ir neliels caurums, caur kuru tiek ieelpoti tvaiki kā elektroniskās cigaretes sastāvdaļa (Classifying Tobacco for Import and Export, 2012).

Eiropas Savienībā e-cigarešu izstrādājumus regulē Tabakas izstrādājumu direktīva, savukārt dažādas valstis var pielāgoties savai ērtībai, piemēram, Igaunija savos tiesību aktos e-cigarešu šķidrumus sauc par "Tabakas šķidrumu" un iekļauj to sadaļā "Tabakas izstrādājumi". Azerbaidžāna e-cigarešu šķidrumus iekļāva nodokļu likumā ar HS kodu 2403. Tomēr dažās valstīs, piemēram, Gruzijā, Kazahstānā un Melnkalnē, e-cigarešu šķidrumi ir iekļauti nodokļu likumos ar HS kodu 3824 30: Gatavās saistvielas lietuvēm, veidnēm vai serdēm; ķīmiskie produkti un ķīmijas vai saskarnozaru rūpniecības preparāti (ieskaitot tos, kas sastāv no dabīgu produktu maisījumiem), kas citur nav minēti vai iekļauti (WBG Global Tobacco Control Program Team, 2019) .

Savukārt Amerikas Savienotajās Valstīs (turpmāk ASV), elektronisko cigarešu klasifikācija nedaudz atšķiras no iepriekšminētās Kombinētās Nomenklatūras (skat. 2.2. tab.).

2.2. tabula

ASV harmonizētā e-cigarešu un to sastāvdaļu klasifikācija

Harmonizētā tarifa kods	Prece	Kategorijas apraksts
8543.70.9650	E-cigarešu ierīces ar vai bez kasetnēm	85: Elektriskās iekārtas un to daļas, tostarp skaņas ierakstītāji un reproducētāji, televīzijas attēlu un skaņas ierakstītāji un reproducētāji, kā arī šādu izstrādājumu daļas un piederumi 8543: Elektriskās mašīnas un aparāti ar individuālām funkcijām, kas citur šajā nodaļā nav minēti vai iekļauti 8543.70: citas mašīnas un aparāti 8543.70.96: cits 8543.70.9650: cits
3824.90.2800	E-cigarešu šķidrumi	38: Dažādi ķīmiskie produkti 3824: gatavas saistvielas lietuvju veidnēm vai serdeņiem; ķīmijas vai saskarnozaru rūpniecības ķīmiskie produkti un preparāti (ieskaitot tos, kas sastāv no dabīgu produktu maisījumiem), kas citur nav minēti vai iekļauti 3824,90: Cits 3824.90.28(00): citi: maisījumi, kas satur 5 svara procentus vai vairāk vienu vai vairākas aromātiskas vai modificētas aromātiskas vielas
3824.90.9290	E-cigarešu kasetnes	38: Dažādi ķīmiskie produkti 3824: Gatavās saistvielas liešanas veidnēm vai serdeņiem; ķīmijas vai saskarnozaru rūpniecības ķīmiskie produkti un preparāti (ieskaitot tos, kas sastāv no dabīgu produktu maisījumiem), kas citur nav minēti vai iekļauti 3824,90: Cits 3824.90.92: cits 3824.90.9290: cits

Avots: (Electronic Cigarettes: Imports, Tariffs, and Data Collection, 2015)

Salīdzinot abas tabulas, var saskaņot to, ka pašas elektroniskās cigaretes tiek klasificētas līdzīgi abos variantos – zem 8543 koda, savukārt visas pārējās sastāvdaļas pilnīgi atšķiras. Atšķirības Harmonizētā tarifu grafika (HTS) sadaļā par e-cigaretēm starp ASV un kombinētās nomenklatūras kodu galvenokārt ir saistītas ar atšķirībām

katrā reģionā pieņemtajos normatīvajos regulējumos, standartos un klasifikācijas sistēmās. ASV un ES par prioritāti var noteikt dažādus aspektus, piemēram, veselības apsvērumus, patērētāju aizsardzību vai tirgus dinamiku, tādējādi radot atšķirīgus e-cigarešu klasifikācijas kodus. Normatīvie lēmumi, sabiedrības veselības politika un nozares prakse var ietekmēt to, kā produkti tiek klasificēti un identificēti šajās kodēšanas sistēmās. Tāpēc atšķirības HTS un kombinētās nomenklatūras kodos atspoguļo katras normatīvās vides unikālās pieejas un prioritātes (Skrabovska, 2024).

2.4. Alternatīvo tabakas izstrādājumu lietošanas ietekme uz smēķēšanas izplatību

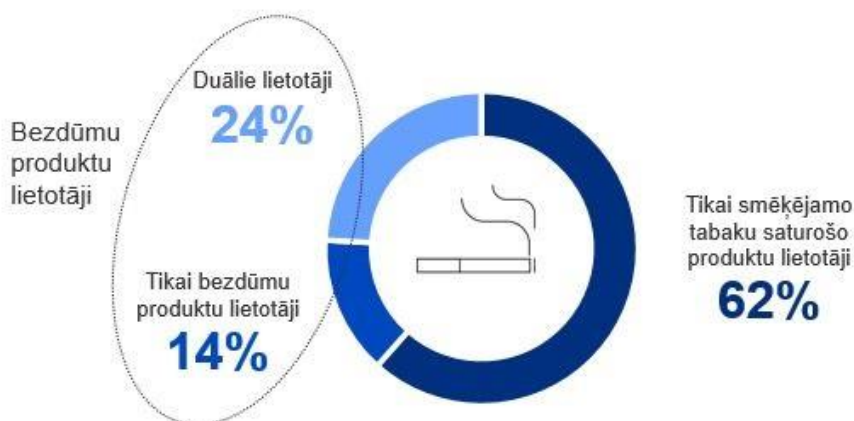
Dati par smēķētāju īpatsvaru sabiedrībā pastarpināti norāda uz to, ka valstīs, kuras var uzskatīt par alternatīvo tabakas aizstājējproduktu ieviešanas flagmaņiem, tādā kā Zviedrija un Somija, klasisko cigarešu smēķētāju īpatsvars ir būtiski mazāks kā citās valstīs.

Pēdējo 5 gadu laikā cigarešu smēķēšana Latvijā ir samazinājusies. Uz doto brīdi bezdūmu karsējamās tabakas produktu tirgus daļa šobrīd ir 14%, un no cigarešu lietošanas ir atteicies katrs desmitais pieaugušais smēķētājs Latvijā (LA, 2023).

Viens no iemesliem, kāpēc kāds patērētājs nonāk pie e-cigarešu un citu alternatīvu lietošanas, ir mēģinājums atstāt smēķēt tradicionālās cigaretes. Pieaugoši alternatīvo produktu lietošana varētu būt iemesls tam, kāpēc smēķēšanas izplatības rādītāji Latvijā samazinās. Ir pētījumi, kas rezultējās ar secinājumiem, ka smēķētājiem, kuri vidēji lieto e-cigaretes, ir augstāka motivācija pārtraukt smēķēšanu nekā citiem smēķētājiem (McNeill, 2018). Pētījumi liecina, ka iespēja pārtraukt smēķēšanu bija krietni augstāka cilvēkiem, kuri lietoja e - cigaretes, salīdzinot ar citiem tabakas izstrādājumiem (Cook, 2019).

Kompānija "Kantar TNS" veic pētījumus "Bezdūmu tabakas produktu attīstības perspektīvas Latvijā", kurā noskaidrojas smēķētāju īpatsvars pa smēķējamo produktu veidiem. Dati liecina, ka tradicionālās cigaretes gan Latvijā, gan ES ir visbiežāk lietotais tabakas produkts - tās izvēlas aptuveni 86% smēķētāju, savukārt 2021.gadā šis skaits ir sarucis līdz 80%. Būtisku pieaugumu novēro karsējamās tabakas lietošanas izplatībā – no visiem respondentiem 2021.g. 22% ikdienā izvēlas karsējamo tabaku, kamēr 2019.gadā tie bija tikai 2% (Kantar/TNS, 2019, 2021).

“Kantar” 2021.gadā veiktajā pētījumā kopumā aptaujāti 1774 respondenti, no kuriem 35% atzīst tabaku un nikotīnu saturošu produktu un vielu lietošanu (2019.g. – 28%). To vidū 38% (2019.g. - 6%) ir bezdūmu tabakas produktu lietotāji. Pētījuma rezultātos konstatēts arī tas, ka liela daļa bezdūmu tabakas produktu lietotāju ir arī cigarešu lietotāji, tā saucamie duālie lietotāji.

Attēls 2.3. **Bezdūmu un smēķējamo tabaku saturošo produktu lietotāju īpatsvars Latvijā 2021.g.**

Avots: Kantar, 2021

Salīdzinot šo divu gadu pētījumu datus, secināts, ka alternatīvo produktu lietotāju īpatsvars pieaug ļoti būtiski, kamēr respondentu - patērētāju skaits, kas izvēlas klasiskās cigaretes nesamazinās tik straujos tempos. Pie iemesliem jaunās paaudzes ierīču pieaugumam var minēt gan “trends” izraisītu interesi patērētāju vidū, gan to straujo ienākšanu tirgū ar lozungiem, kas sludina “nekaitīgāku smēķēšanas alternatīvu”, kas, protams veicina konkrētu patērētāju reakciju.

Tomēr neskatoties uz to, daļa no veselības veicināšanas mērķa tomēr tiek sasniegta – kopīgais cigarešu smēķētāju skaits samazinās. Patstāvīgie klasisko cigarešu smēķētāji aizvien vairāk izvēlas pāriet uz alternatīvajām jaunās paaudzes nikotīnu uzņemošām metodēm.

Karsējamās tabakas izstrādājumi tiek pozicionēti kā potenciāli mazāk kaitīgi produkti un dažās valstīs tiek atzīti kā modificēta riska tabakas izstrādājumi. Salīdzinot ar parastajām cigaretēm, lietojot karsējamo tabaku, tā tiek uzsildīta līdz ievērojami zemākai temperatūrai (Pļuta u.c., 2020). 2020.gada vasarā ASV Pārtikas un zāļu pārvalde (FDA) izdeva modificēta riska tabakas produkta atļauju pasaulē izplatītākajai elektroniskai tabakas karsēšanas sistēmai, ņemot vērā zinātniskos pierādījumus, ka, karsējot tabaku, ievērojami samazinās kaitīgu un potenciāli kaitīgu ķīmisku vielu rašanās un iedarbība uz lietotāja organismu (FDA, 2020). Tomēr PVO ir piesardzīgi un paziņo, ka “pašlaik nav pietiekamu pierādījumu, lai secinātu, ka KTI (karsējamās tabakas izstrādājumi) ir mazāk kaitīgi nekā parastās cigaretes”. Lai gan karsējamās tabakas lietotāji savu veselību apdraud ar mazāku toksisko vielu līmeni nekā smēķējot parastās cigaretes, PVO skatījumā pastāv bažas, ka tie tiek pakļauti citām un vairāk toksiskām vielām, un tādēļ nav skaidrs, kādu īstermiņa un ilgtermiņa ietekmi uz veselību šis toksiskais kopums atstāj (WHO, 2020).

Par spīti PVO viedoklim, ir veikti daudzi pētījumi, kas tomēr norāda uz to, ka alternatīvie produkti ir ar zemāku riska pakāpi kā cigaretes. Atbilstoši pētījumiem (JP Schaller, u.c., 2016), (Mallock N. U.c., 2018), (National Institute for Public Health and the Environment, 2018) (Food Standards Agency, 2017), karsējamā tabaka rada ievērojami zemāku kaitīgo ķīmisko vielu līmeni nekā tradicionālie tabakas

izstrādājumi. Var argumentēt, ka, ja karsējamai tabakai ir mazāks kaitējuma risks, tad to būtu jāatspoguļo arī zemākā nodokļa likmē nekā tradicionālajiem tabakas izstrādājumiem).

Piemēram, kādā pētījumā tika konstatēts, ka uz katriem 100 cilvēkiem, kas lieto nikotīna e-cigaretes, lai atnestu smēķēšanu, būtu sagaidāms, ka astoņi līdz 10 cilvēki veiksmīgi pārtrauks, salīdzinot ar sešiem no 100 cilvēkiem, kuri izmanto tradicionālo nikotīna aizstājterapiju, un četriem no 100, kas mēģina atnest tikai bez atbalsta vai uzvedības atbalsta (Lindson et al., 2024).

ELSKI (European Life Science & Knowledge Institute) institūta eksperti norāda uz smēķēšanas ietekmi arī uz valsts budžetu – jo vairāk ir smēķētāju, jo lielākas izmaksas tas rada valsts veselības un arī sociālās nozares budžetam, jo ir nepieciešams ieguldīt lielākus līdzekļus slimību ārstēšanā, tai skaitā onkoloģijā, ko izraisījusi smēķēšana (Bernotiene S., 2024). Lietuvā pat 2013.gadā ir veiktas aplēses, kas norāda uz to, ka smēķēšanas kaitīguma ietekme uz valsts budžetu ir 2,7% no IKP. Tāpat arī tas ietekmē uzņēmējdarbības vidi, jo smēķēšana samazina darba produktivitāti – patstāvīgi nepieciešamas darbā pauzes, lai dotos smēķēt. Smēķējošiem darbiniekiem ir lielāka varbūtība sasirt ar kādu slimību, kā rezultātā uzņēmējam/darba devējam ir nepieciešams meklēt jaunu darbinieku vai aizvietotāju uz smēķētāja darba nespējas laiku. Arī valsts budžetam tie ir zaudējumi, jo ir nepieciešams maksāt slimības pabalstu par nestrādājošu, slimu smēķētāju. Tas, diemžēl, parāda to, ka jebkura, arī sveša un nepazīstama cilvēka smēķēšana var ietekmēt ikkatru – arī sabiedrībai kopumā jāsamazina tolerances līmenis attiecībā uz apkārtējo smēķēšanu.

Smēķēšanas mazināšanas politika ir bijusi veiksmīga tādās valstīs kā Zviedrija un Lielbritānija. Zviedrijā smēķē ap 7% iedzīvotāju, kas ir mazākais rādītājs Eiropā. Ir vērts pieminēt arī, ka sievietes vairāk smēķē nekā vīrieši – attiecīgi 8% un 6%, tāpēc Zviedrijā no smēķēšanas mirušo vīriešu skaits ir zemākais Eiropā. Šādu rādītāju izdevies panākt, veicinot snus jeb zelējamās tabakas lietošanu. Tā ir mazāk kaitīga smēķēšanas alternatīva, jo lietošanas laikā nenotiek sadegšanas process un netiek izdalītas kaitīgās un kancerogēnās vielas. Zviedrijas Vides un sabiedrības veselības institūta direktors Kristofers Fjelnors uzsver nodokļu politikas svarīgumu smēķēšanas ierobežošanas kampaņā. Viņš atzīmē, ka kaitīgiem produktiem nodokļiem ir jābūt lielākiem, lai tie nebūtu pievilcīgi lietotājiem. Tāpēc svarīga loma ir mazāk kaitīgu produktu legalizēšanai – tie mazāk jāierobežo un jāpiemēro mazāki nodokļi (Dai et al., 2022).

Lielbritānijas piemērs, savukārt, parāda veiksmīgu un inovatīvu pieeju smēķēšanas samazināšanai. Tur iesaka izmantot e-cigaretes kā starpposmu smēķēšanas atmešanai. 2020. gadā 74% smēķētāju izdevies atnest smēķēšanu, aizstājot cigaretes ar bezdūmu alternatīvām. Lielbritānija plāno kļūt par pirmo valsti pasaulē, kur ārsti varēs izrakstīt e-cigaretes kā līdzekli smēķēšanas atmešanai (Wang et al., 2021).

Kā redzams smēķēšanas un akcīzes nodokļa joma ir jāskata kompleksi kopumā ar daudz un dažādiem ietekmējošiem faktoriem. Lai gan akcīzes nodokļa palielinājums

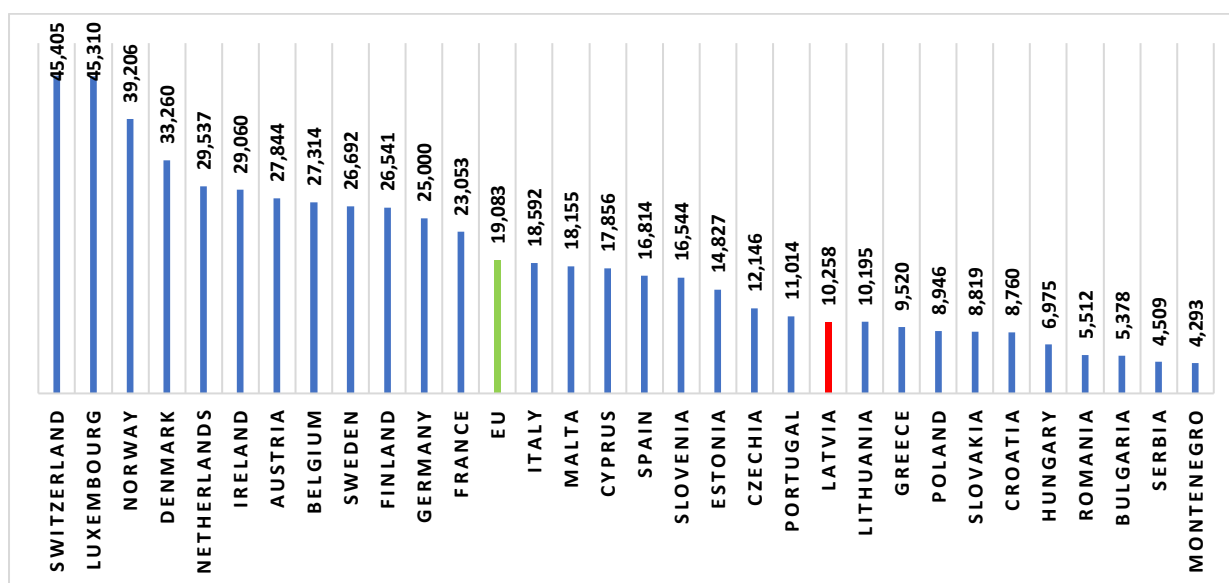
ir nepieciešams sabiedrības veselības un budžeta apsvērumu dēļ, tas ir jāisteno uzmanīgi, lai izvairītos no neparedzētām sekām, piemēram, kontrabandas pieauguma un legālā patēriņa samazināšanas. Ierosināto pasākumu mērķis ir līdzsvarot šos mērķus, mazinot identificētos riskus (Semeikina, 2022).

3. PIRKTSPĒJAS NOVĒRTĒJUMS

Šajos ekonomisko grūtību laikos, kad inflācija rada papildu spiedienu uz patērētāju pirktspēju, mums ir vajadzīga stingra tiesībaizsardzība, visaptveroša regulējuma pieeja un tālredzīga politika, kas var palīdzēt uzlabot dzīvi miljoniem iedzīvotāju, kuri turpina smēķēt. Tas ietver arī diferencētas nodokļu politikas pieņemšanu cigarešu alternatīvām, tostarp piekļuvi informācijai par produktiem, kas ir pieejami un par pieņemamu cenu visiem. Kaut arī veselības uzlabošanas virsmērķis ir “no smēķēšanas brīva sabiedrība”, tomēr nevienu nedrīkst atstāt novārtā - arī šobrīd smēķējošo sabiedrības daļu (Phillip Morris International, 2023).

Eiropas kopienā ir vērojamas būtiskas atšķirības ienākumu līmeņa rādītājos, līdz ar to piemērot visai ES identiskus nosacījumus ir nepamatoti.

Attēlā redzami dati par 2022.gada vidējiem iedzīvotāju ienākumiem.

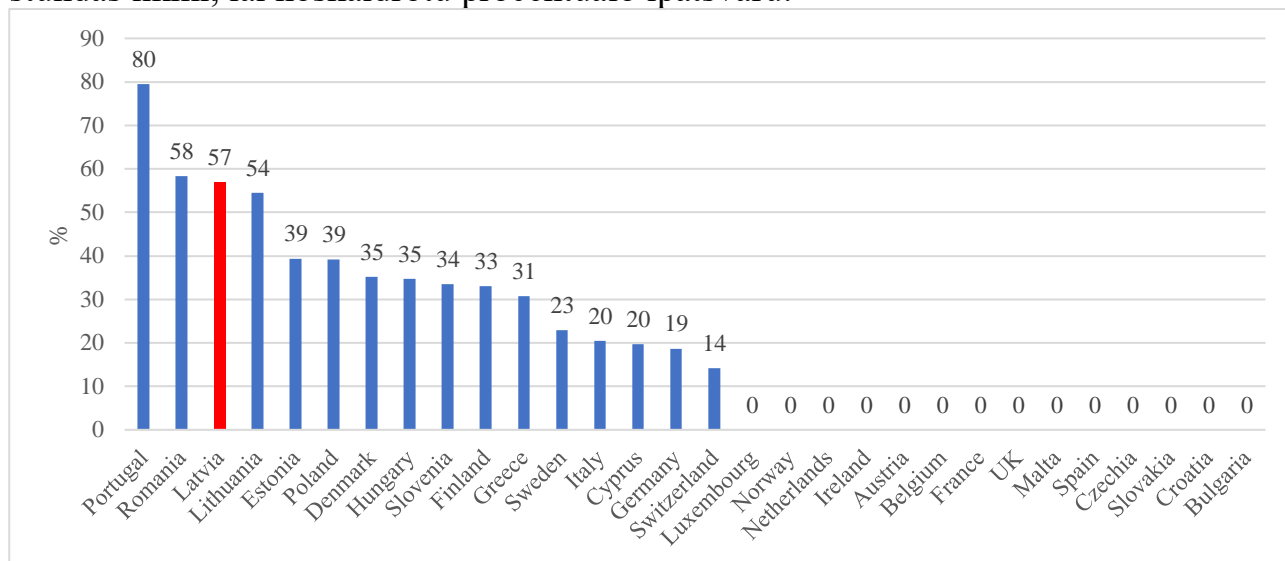
Attēls 3.1. Vidējie iedzīvotāju ienākumi 2022.gadā, EUR

Avots: Eurostat, 2023

Latvijas vidējais ienākumu līmenis pat vairāk kā 4 reizes pārsniedz Šveices un Luksemburgas, kā arī gandrīz 2 reizes Eiropas Savienības vidējos rādītājus. Ekonomikas atšķirībām starp dalībvalstīm vajadzētu būt pa iemeslu, lai neļautu piemērot pilnībā vienotu akcīzes nodokļa harmonizāciju.

Lai atainotu būtisko akcīzes nodokļa īpatsvaru patērētāju tēriņos, autori veica aprēķinus, par pamatu ņemot Eurostat datus par vidējiem iedzīvotāju ienākumiem un spēkā esošās akcīzes nodokļa likmes par 1 ml elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrumu. Aprēķini tika veikti, lai noskaidrotu, cik lielu daļu (procentos) no saviem stundas ienākumiem, patērētājs samaksā akcīzes nodoklī. Iedzīvotāju ienākumu

apmērs gadā tika dalīts ar 365 dienām, tad ar 8 darba stundām, lai noskaidrotu vidējo vienas stundas likmes lielumu. Tālāk akcīzes nodokļa apmērs par 10ml tika dalīts ar šo stundas likmi, lai noskaidrotu procentuālo īpatsvaru.

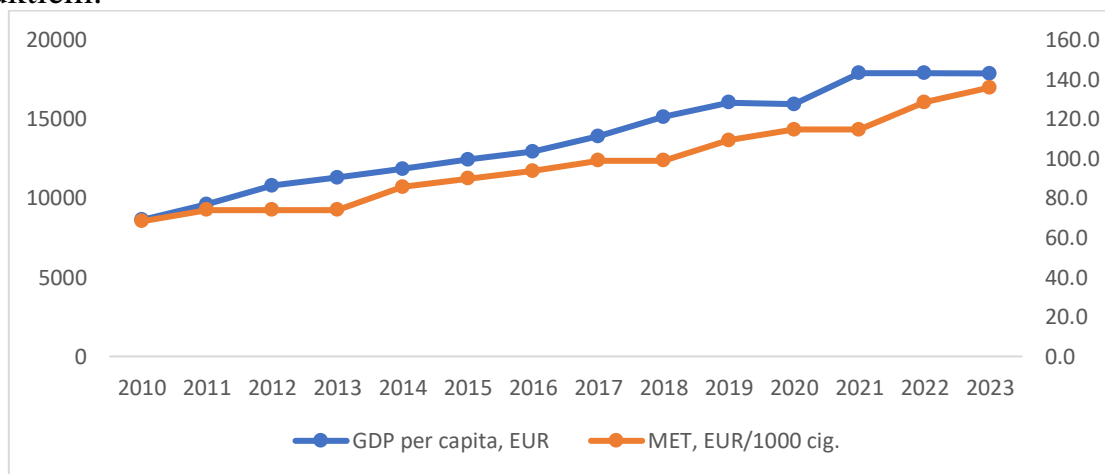

Attēls. 3.2. Akcīzes nodokļa īpatsvars (%) par 1 e-cigarešu šķidruma iepakojumu (10ml) no patērētāja stundas ienākumiem

Avots: autoru aprēķini

Starp tām valstīm, kurās ir legalizētas e-cigaretes un apliktas ar akcīzes nodokli, Latvija ir viena no tām, kur akcīzes nodokļa apmērs pēc pirktspējas ir visaugstākais. Ja patērētājs smēķē elektroniskās cigaretes, tad 57% no saviem stundas ienākumiem viņš ir spiests samaksāt akcīzes nodokli.

Nosakot akcīzes nodokļa politiku, jāņem vērā ienākumu atšķirības un IKP atšķirības. IKP 2023.gadā samazinājās par -0,3%. Arī, diemžēl, 2023.gadā Latvijai prognozē lēnu IKP pieaugumu (0,6%). Neskatoties uz to, jau iepriekš plānots palielināt minimālo akcīzes nodokli viesiem tabakas izstrādājumiem un alternatīvajiem produktiem.

Attēls 3.3. IKP prognozes un nodokļa sloga korelācija

Minimālās likmes pieaugums pretēji IKP pieaugumam jau tā negatīvi ietekmēs tirgu zemās patērētāju pirktspējas dēļ. Tieši pēdējos gados minimālais akcīzes nodoklis cigaretēm ir palielināts straujāk, nekā bijis IKP pieaugums (COVID-19 uc problēmu dēļ). Vēl straujāks nodokļa palielinājums tuvākajā laikā Latvijā nav pieņemams.

4. MUITAS DIENESTU DARBĪBAS NOZĪME UN REZULTĀTI TABAKAS UN TO AIZVIETOTĀJU IZSTRĀDĀJUMU APRITĒ

Ņemot vērā Latvijas ģeopolitisko novietojumu, īpaša nozīme ir jāpievērš ar muitu saistīto dienestu darbībai, tās efektivitātei un darbības nodrošināšanai kopīga mērķa sasniegšanā. Galvenais virsmērķis visu iestāžu darbībā ir viens – legālas preču un produktu aprites nodrošināšana.

Lai gan alternatīvo tabakas produktu kontrabandas apjomi var nebūt tik lieli kā tradicionālo cigarešu kontrabandas, tomēr pastāv risks, ka nelegāli importēti vai ražoti alternatīvie produkti varētu ienākt tirgū. Valsts iestādes ir pieņēmušas pasākumus, lai cīnītos pret tabakas kontrabandu, tostarp pastiprinātu robežu uzraudzību un stingru sodu piemērošanu. Latvijā ir ieviesti stingri kontroles pasākumi attiecībā uz alternatīvajiem tabakas produktiem, ieskaitot regulējumu par reklāmas un tirgošanas prasībām. Šie pasākumi ir paredzēti, lai ierobežotu šo produktu pieejamību nepilngadīgajiem un veicinātu informētību par to veselības riskiem (Kuraševa, 2024).

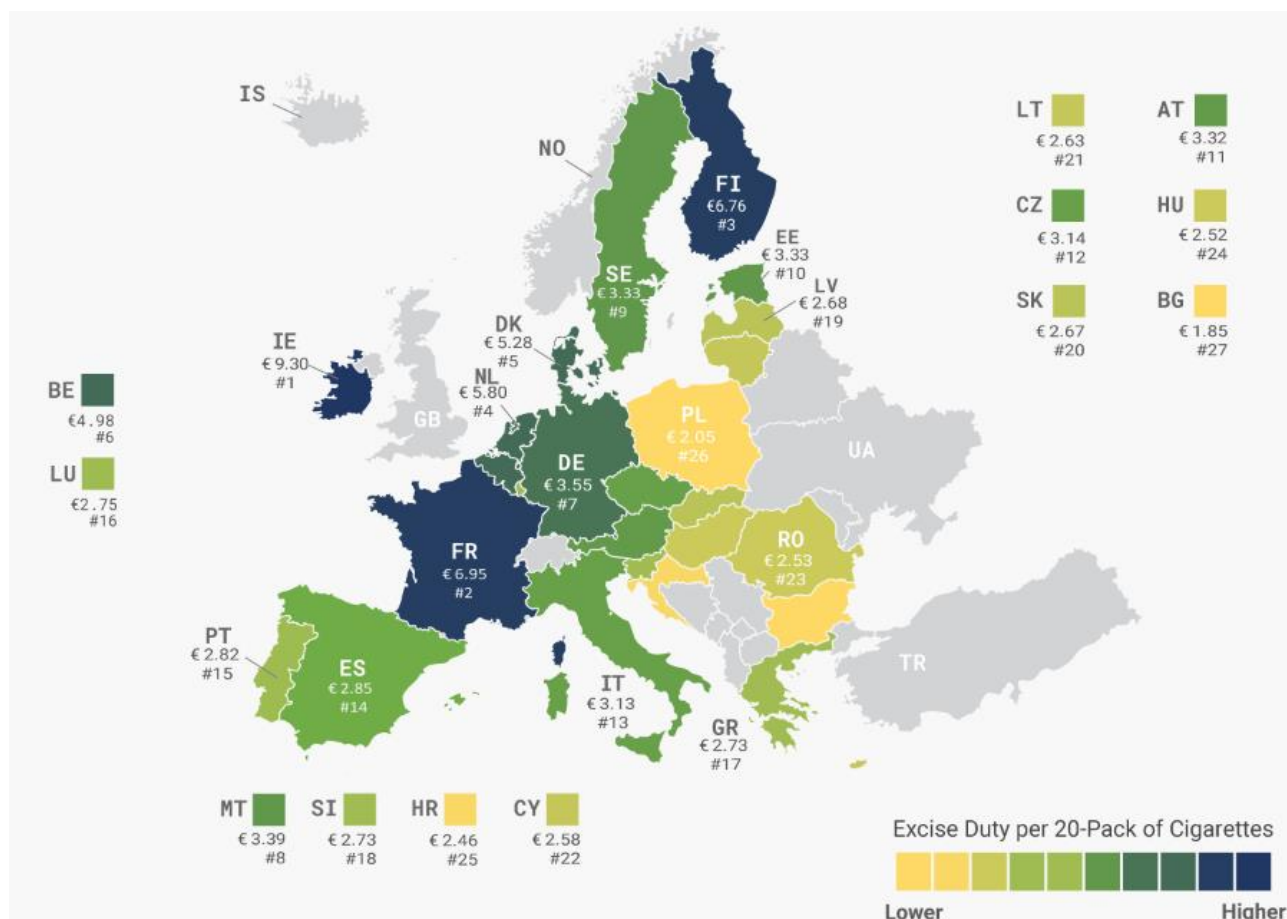
4.1. Nelegālā tirgus rādītāji, galvenie to ietekmējošie faktori un ietekme uz ekonomiku

Kaut arī cīņa ar nelegālo tabakas izstrādājumu apriti Latvijā notiek jau daudzus gadus, tomēr rādītāji joprojām ir pietiekami augsti un tie nes budžetam būtiskus zaudējumus. Auditorkompānijas KPMG veiktais ikgadējais pētījums par nelegālā tirgus situāciju ES, Lielbritānijā, Norvēģijā, Šveicē, Moldovā un Ukrainā atklāj, ka visā reģionā vien tika patērēti 52,2 miljardi nelegālo cigarešu, tādējādi valdības zaudēja nodokļu ieņēmumus aptuveni 16,7 miljardu eiro apmērā, kas ir par 8,1% vairāk nekā 2022. gadā (KPMG, 2024).

Kā norāda KPMG eksperti, tendence ir, ka noziedzīgās organizācijas savu darbību koncentrē uz ES dalībvalstīm, kurām ir augstāki nodokļi un augstākas cenas, līdz ar to gūstot lielāku peļņu. Krievijas un Baltkrievijas robežvalstis vairs nav topa augšgalā nelegālā patēriņa rādītājos, kas radies no kontrabandas un nelikumīgas pārrobežu tirdzniecības. Šobrīd uzsvars tiek likts tieši uz “lielo nodokļu” un agresīvo nodokļu politikas valstīm, kā rezultātā gan 2022., gan 2023.gadā nelegālā tirgus līderos ir ierindojusies Francija (skatīt attēlu zemāk).

Ar tradicionālo tabakas kontroles politiku vairs nepietiek. Agresīva fiskālā politika, būtiska nodokļu un cenu palielināšana un aizliegumu ieviešanas pieeja tādās valstīs kā Francija un Beļģija nāk tikai par labu noziedzniekiem un spiež pieaugušos smēķētājus noslikties melnā tirgu virzienā. Krīzes stāvoklis gan ģeopolitisko notikumu, gan pieaugošās inflācijas sakarā, spiež patērētāju meklēt lētākas alternatīvas, mazāk domājot par ētiskiem aspektiem.

2022. un arī 2023.gada pētījums par nelegālo tabakas tirgu parāda pavisam citu melnā tirgus darbības mehānismu un likumsakarības. Vēsturiski Eiropas austrumu valstīs ir bijuši lieli kontrabandas draudi tieši zemo cenu dēļ, kādas spēj piedāvāt Baltkrievija un Krievija. Šobrīd, ņemot vērā saspīlētās attiecības ar austrumu kaimiņvalstīm un ciešo robežas kontroli, ir panākti ārkārtīgi nozīmīgi rezultāti cīņā ar kontrabandu Latvijā, bet pieaugot akcīzes nodoklim un līdz ar to arī cenām, melnais tirgus var pieaugt, ka tas ir noticis, piemēram, Īrijā. Arī tādās valstīs kā Polija un Rumānija nelegālais patēriņš sasniedzis visu laiku zemāko punktu, kopš KPMG sāka publicēt savus ikgadējos pētījumus. Tomēr Īrijā, Lielbritānijā un Francijā melnais tabakas tirgus ir būtiski audzis. Jāpiebilst, ka gan Īrijā, gan Francijā ir Eiropā augstākais akcīzes nodoklis un cigarešu cenas (Hoffer A., 2023).

Attēls 4.2. Akcīzes nodoklis cigaretēm Eiropas Savienībā par vienu 20 cigarešu paciņu uz 01.07.2023

Avots: Eiropas Komisija, Nodokļi Eiropā datu bāze, 2023

Kā redzams attēlā, Īrija ir līdere augsto akcīzes nodokļu cigaretēm segmentā, kam seko Francija un tad Somija. Tātad ir nepārprotama korelācija starp akcīzes nodokļa lielumu un nelegālā tirgus apmēru - jo lielāki ir akcīzes nodokļi un līdz ar to arī cenas, jo vairāk patērētājs ir spiests meklēt “pagrīdes” veidus, kā iegūt sev tabakas izstrādājumus.

Arī kontrabandas virzieni un ceļi ir mainījušies. Slēgtās robežas ar Krieviju un Baltkrieviju ir samazinājušas arī melnā tirgus apmērus no šīm valstīm. Šobrīd tabakas kontrabanda Eiropā lielākoties ieplūst no Turcijas un Alžījas.

Pēc KPMG aplēsēm, Latvijā neiegūtais nodokļu apmērs no kontrabandas cigaretēm 2023.gadā bija ap 43 miljoniem eiro, Lietuvā 74 miljoni un Igaunijā 30 miljoni eiro (KPMG, 2024).

Ņemot vērā nelegālā tirgus datu analīzes rezultātus, tabakas izstrādājumu minimālo likmju palielināšana šobrīd nebūtu racionāls lēmums, jo tas rada būtiskus riskus melnā tirgus attīstībai, kā tas, acīmredzami, ir noticis Īrijā, Francijā, Beļģijā.

4.2. Muitas dienestu darbības rezultāti nelegālā tirgus apkarošanā alternatīvo tabakas izstrādājumu segmentā

Kontrabandu (nelikumīga ieviešana no 3 valstīm) ierobežo VID Nodokļu un muitas policija un VID Muitas pārvalde. Darbības laikā ir veikti preču aizturējumi uz robežas, no kuriem lielāki apjomi aizturēti tieši komerciālos pasta sūtījumos.

Nelikumīgu ieviešanu no citām dalībvalstīm jākontrolē arī Valsts policijai, ne tikai VID. VID, savukārt, ir atklājis no citām ES dalībvalstīm ievestu preču tirdzniecību interneta vidē, kas digitalizācijas laikmetā kļūst aizvien populārāk. Taču te jānorāda, ka Latvijā e-smēķēšanas ierīces vai to šķidrumu iegāde ar distances līgumiem ir aizliegta.

Arī neregistrētu ražošanu kontrolē Valsts policija. 2022. gada nogalē Valsts policija atklāja pirmo nelegāla elektronisko cigarešu un nikotīna saturošo šķidrumu ražotni. Sakomplektētās preces tika tirgotas interneta vietnē, maldinot pircējus par preces piedāvājumu no uzņēmuma, kas atrodas ārpus Latvijas, bet noskaidrojot faktus, reāli preces tika fasētas Rīgā. Aizturēšanas laikā izņemts vairāk kā 38 000 gab. vienreiz lietojamās e-cigaretes, 915 litri sagatavotu e-cigarešu uzpildes šķidrumu un aptuveni 2,9 tonnas nikotīna saturošs šķidrums, kas bija pildīti 30 litru tilpuma kannās. Šis gadījums ir būtiski cēlis dienestu darbības statistiku 2022.gadā, kas ir arī redzams tabulā. 2023.gada 4 mēnešu laikā ir izņemtas jau 16889 gabali e-cigarešu, kas ir vairāk kā visa 2021.gada laikā, kas norāda, ka ne tikai minētais nelegālās ražotnes atklāšanas gadījums cēlis statistiku, bet arī kopējais nelegālā tirgus apjoms pieaug.

4.1. tabula

No nelikumīgās aprites izņemto aizstājējproduktu daudzumi 2020. – 2022.g.

Citi alternatīvi tabakas produkti - smēķēšanas aizstājēji	2020	2021	2022
E-cigaretēs (gab.)	23207	14 493	94239
Smēķēšanas ierīces un kārtidži (gab.)		292	107
Elektronisko cigarešu šķidrums (litri)		0,12	3815
Bezdūmu nikotīnu saturošu tabakas produktu kārbas (gab.)		210	

Avots: TAI darbības rezultāti, 2023

Pērkot no nelegālā ražotāja patērētājam ir risks nopirkt nekvalitatīvu un prasībām neatbilstošu preci. Pārsvārā nelegāli izņemtās e-cigaretēs satur 5% nikotīna, mazāk ir ar 2% nikotīnu - maksimālā likumā noteiktā nikotīna koncentrācija nikotīnu saturošā šķidrumā ir 20 miligrami uz mililitru. 2023.gada pirmajos četros mēnešos ir izņemti 6934 gab. e-cigarešu, kopējais tilpums 86,4 litri.

Tabakas izstrādājumu kontrabandas atklāšanā nozīmīgs ir suņu un kinologu darbs. Alternatīvo tabakas produktu un smēķēšanas aizstājējproduktu segmentā suņus un kinologus izmanto nedaudz citiem mērķiem. VID Muitas pārvaldes kinologi regulāri tiek aicināti gan individuāli, gan sadarbībā ar Valsts policiju uz dažādām izglītības iestādēm gan reidos, gan arī uz pasākumiem skolēnu izglītošanai par tabakas, narkotisko un citu aizliegto vielu lietošanu un to kaitīgo ietekmi. Tiek veikti arī reidi uz skolām un citām iestādēm. Veiktajos reidos izglītības iestādēs Muitas pārvaldes kinologi ir konstatējuši e-cigarešu esamību nepilngadīgām personām. Kas attiecas uz alternatīvo tabakas izstrādājumu atklāto kontrabandu, tad muitas kontroles punktos kinologi ar suņiem nav konstatējuši nelikumīgu e-cigarešu pārvietošanu. Suņi pagaidām vēl netiek speciāli apmācīti e-cigarešu meklēšanai, bet gan tabaku saturošo izejvielu meklēšanā.

Valsts iestādēm un muitas dienestiem nākas pielāgoties digitalizācijas laikmetam un meklēt veidus kā atklāt noziegumus un nelegālo tirgu e-vidē. Tā ka e-cigarešu tirdzniecība aizvien izplatītāka paliek tieši interneta vidē, tad VID ir atsevišķa *Digitālās vides datu kontroles un zinātības daļa*, kas, izmantojot datu atlasīšanas programmas (piemēram, Web content extractor, Scraper_WF5) var atlasīt tīmekļa vietnes, kurās tiek tirgotas akcīzes preces. Uz doto brīdi, tīmekļa vietnēs ar “.lv” domēna vārdiem nav konstatēti pārkāpumi par tabakas izstrādājumu tirdzniecību internetā, kas nozīmē, ka pircēji izmanto ārzemju mājas lapas pirkumu veikšanai.

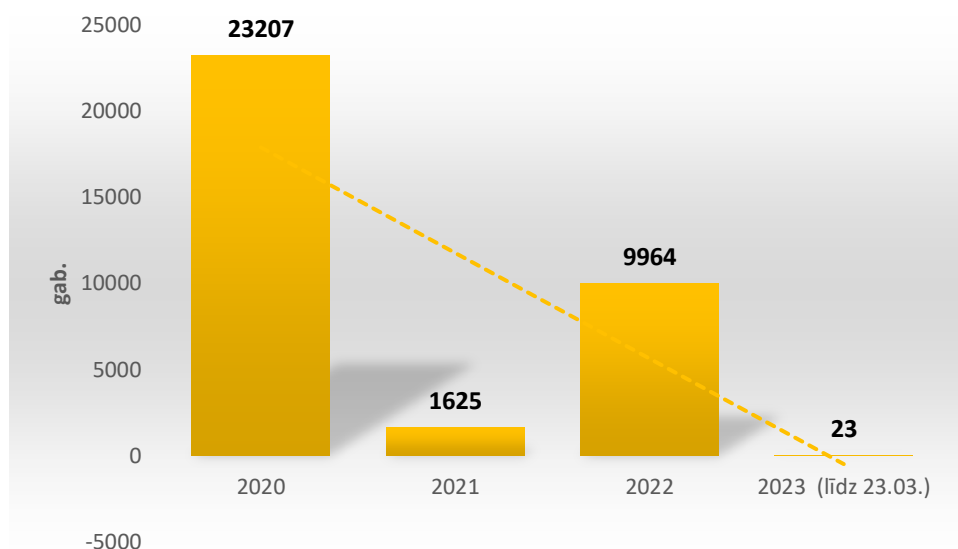
VID mērķu sasniegšanas nolūkos sadarbojas ar citām valsts iestādēm, saņem informāciju par pārkāpumiem saistībā ar tabakas un alternatīvo izstrādājumu tirdzniecību internetā. Daži piemēri:

- ✓ Veselības inspekcija sniedza informāciju, ka sludinājuma platformā tiek piedāvāta iespēja iegādāties dažādu zīmolu vienreizējās lietošanas e-cigaretēs. Pēc VID brīdinājuma, sludinājuma portāla lietotājs pārkāpumu novērsa
- ✓ tika novērsta ārvalstnieku neregistrēta darbība Latvijā, interneta vietnēs tirgojot ecigaretēs, izmantojot tīmekļvietni ar domēnu “.com” , kas

saņemtas no Spānijas, Francijas, Vācijas, Polijas, Lietuvas, Igaunijas, Itālijas, izmantojot pasta pakalpojumus

- ✓ tika novērsta divu Latvijas personu (izmantojot 6 uzņēmumus) nelikumīga darbība, kas tīmekļvietnē tirgoja e-cigaretes, to piederumus un šķidrumus ar pakomātu starpniecību. Diemžēl, uzņēmums tika pārreģistrēts uz Igauniju.

Tabakas izstrādājumus, elektroniskās smēķēšanas ierīces un uzpildes tvertnes aizliegts pārdot un iegādāties ar distances līguma palīdzību, tajā skaitā ārpus Eiropas Savienības dalībvalsts vai Eiropas Ekonomikas zonas valsts teritorijas (Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likums. 8.panta 2.daļa, 2023). Neskatoties uz to, Latvijas muitas dienesti sūtījumos no trešajām valstīm tomēr ir konstatējuši e-cigaretes un e-cigarešu uzpildes tvertnes, kas iegādāti ar distances līgumu. Biežākie sūtījumu aizturēšanas gadījumi ir no Ķīnas, Honkongas, Krievijas, Lielbritānijas.

Attēls 4.3. **Izņemto vienību skaits pasta sūtījumos no trešajām valstīm 2020.-2023.g.**

Avots: VID iekšējie dokumenti, 2023

VID Muitas pārvaldes amatpersonas, veicot sūtījumu no trešajām valstīm kontroli, primāri vadās pēc risku analīzes. Ja veicot dokumentālo un fizisko muitas kontroli, apstiprinās risks, ka fiziska persona smēķēšanas ierīces un to šķidrumus ir iegādājusies ar distances līgumu, tad VID Muitas pārvaldei ir pamats uzsākt Administratīvā pārkāpuma procesu un sodīt konkrētās personas. Pasta sūtījumos atklāto gadījumu skaitam ir tendence samazināties. To varētu skaidrot arī ar sabiedrības pieaugošo informētību par procesiem, kā notiek legāla e-cigarešu aprīte.

Lai gan tradicionālo cigarešu kontrabanda var būt lielāka apjoma, pastāv arī risks, ka alternatīvie tabakas produkti var tikt nelegāli importēti vai ražoti, un tie tiek izplatīti bez pienācīgas nodokļu maksāšanas vai atbilstošas uzraudzības. Lai cīnītos pret tabakas kontrabandu, ir nepieciešami efektīvi uzraudzības un kontroles pasākumi.

Šie pasākumi var ietvert robežkontroli, muitas inspekcijas, sadarbību ar starptautiskajām organizācijām un operatīvās darbības, lai novērstu nelegālu tabakas produktu plūsmu. Valsts tiesiskie regulējumi, kas paredz sodus par tabakas kontrabandu, ir svarīgs elements cīņā pret šo problēmu. Tiesiskie regulējumi var ietvert sodus tiem, kas iesaistīti tabakas produktu kontrabandā vai nelegālajā tirdzniecībā. Svarīga ir arī muitas un policijas sadarbība gan valsts, gan starptautiskā līmenī, lai efektīvi apkarotu tabakas kontrabandu. Šīs institūcijas var veikt kopīgas operācijas, izmantot informācijas apmaiņas sistēmas un veikt izmeklēšanas, lai identificētu un apturētu kontrabandas tabakas produktus (Kuraševa, 2024).

VID ir izstrādājis pasākumus, lai kontrolētu gan pelēko, gan melno tirgu Latvijā (Skrabovska, 2024). Pirmkārt, melnā tirgus kontrole ietver sevī neregistrētās ražošanas kontrole, ko īsteno Valsts policija. Tā, īstenojot pārbaudi, pirmo reizi 2022. gada 26. novembrī, Rīgā tika identificēta nelegāla e-cigarešu ražotne, kur tika izņemtas preces 1,8 miljonu eiro vērtībā. Kratīšanu laikā policija izņēma vairāk nekā 38 tūkstošus vienreizlietojamo elektronisko cigarešu. Papildus izņemtas aptuveni 2,9 tonnas nikotīnu saturoša šķidruma un 915 litri nikotīnu saturošu produktu, kas bija iepakoti 10 un 20 ml pudelēs realizācijai. Izmeklēšanas laikā noskaidrojās, ka interneta vietnē tika tirgotas elektroniskās cigaretes, maldinot klientus, ka tās pārdevis uzņēmums, kas atrodas ārpus Latvijas, kaut gan faktiski prece tika ražota Latvijā, Rīgā. Kopumā nikotīnu saturoša šķidruma tika identificēts tik daudz, cik būtu nepieciešams, lai papildīt ar to apmēram 2 miljonus elektronisko cigarešu (Rīgā konstatēta nelikumīga elektronisko cigarešu izgatavošanas vieta; atsavinātas preces 1,8 miljonu eiro vērtībā, 2022).

Ne mazāk svarīgs pelēkā tirgus kontroles veids ir pasta sūtījumu pārbaude (Skrabovska, 2024). Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likuma 8. panta 2. daļa definē, ka e-cigaretes un tā komponentes ir aizliegts pirkt vai pārdot ar distances līguma palīdzību, kas nozīmē, ka saņemt tos pasta sūtījumos arī ir kategoriski aizliegts (Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrumu aprites likums, 2016). Šie noteikumi ir daļa no plašākās tabakas politikas, kuras mērķis ir aizsargāt sabiedrību no tabakas lietošanas radītajiem kaitējumiem un veselības riskiem. Pasta pārbaudēs muitas darbinieki regulāri atrod elektroniskās cigaretes un pudeles to pildīšanai. Tā 2020. gadā, muitas kontrolēs tika izņemtas 23 207 elektroniskās cigaretes, kas tika nosūtītas pa pastu no trešajām valstīm (LETA, 2021).

Visbiežāk nelegāli iegādātas un pa pastu nosūtītas e-cigaretes tiek aizturētas no Ķīnas, Honkongas, Krievijas un Lielbritānijas, izmantojot distances līgumus (Šmite-Rože, 2023)

Lai arī akcīzes ieņēmumu apmērs no alternatīvajiem produktiem ir visai apjomīgs, neiztikt arī bez pelēkās ekonomikas šajā nozarē arī Igaunijā (Jugane, 2024). Kā redzams 4.2.tabulā, 2022. gadā no aprites izņemti 380 litri e-cigaretēs izmantojamo

šķidrumu, bet 2023. gada pirmajos 6 mēnešos izņemtā e-cigaretēs izmantojamā šķidruma apmēr bija jau 466 litri. Ņemot vērā to ka 2022. gada dati ir par pilnu gadu, bet 2023. gadā tikai par pusgadu, no aprites izņemtais apjoms ir strauji pieaudzis. To pašu varētu attiecināt uz bezdūmu tabakas izstrādājumiem nelegālo produktu apjomu, kas 2023. gada 6 mēnešos ir lielāks nekā 2022. gadā kopumā. Apkopotie dati vēlreiz apliecina to, ka pieaugot legālajai apritei, pieaug arī pelēkā ekonomikas daļa, ja netiek veidots stingrs kontroles mehānisms.

4.2.tabula

No tirgus izņemto alternatīvo produktu apjoms Igaunijā

Alternatīvā produkta veids	Mērvienība	Izņemtais apjoms 2022. gadā	Izņemtais apjoms 2023. gada 6 mēnešos
e-cigaretēs izmantojamais šķidrums	litri	380	466
Bezdūmu tabaka	kilogrami	62	69

Avots: Igaunijas muitas un nodokļu administrācija, 2024

Tomēr attiecībā uz Lietuvas alternatīvo produktu apriti izdevās iegūt datus tikai par karsējamās tabakas patēriņam nodoto preču apjomu (Jugane, 2024). Iegūtie dati atspoguļoti 4.3.tabulā, pēc kuriem var izdarīt secinājumu, ka karsējamās tabakas aprite Lietuvā pieaug strauji un pirmajā 2022. gada pusgadā patēriņam nodoto karsējamās tabakas stienīšu skaits pieauga par 43,8%, salīdzinot ar iepriekšējo gadu.

4.3. tabula

Patēriņam nodotais karsējamās tabakas stienīšu skaits Lietuvā, tūkst.

Laika periods	2021. gads	2022. gads	2023. gads
1.taksācijas periods	462 542	180 805	293 106
2.taksācijas periods	98 426	232 401	301 233
1. pusgads	144 678	413 206	594 338

Tā kā pārējie alternatīvie produkti, izņemot e-cigaretes un karsējamā tabaka, netiek aplikti ar akcīzes nodokli, netiek veikta kontrole attiecībā uz to realizācijas apjomiem Lietuvā. Līdz ar to pētījuma veikšanas brīdī nav datu kurus analizēt un salīdzināt.

4.3 Nelegālie izplatīšanas veidi un kanāli

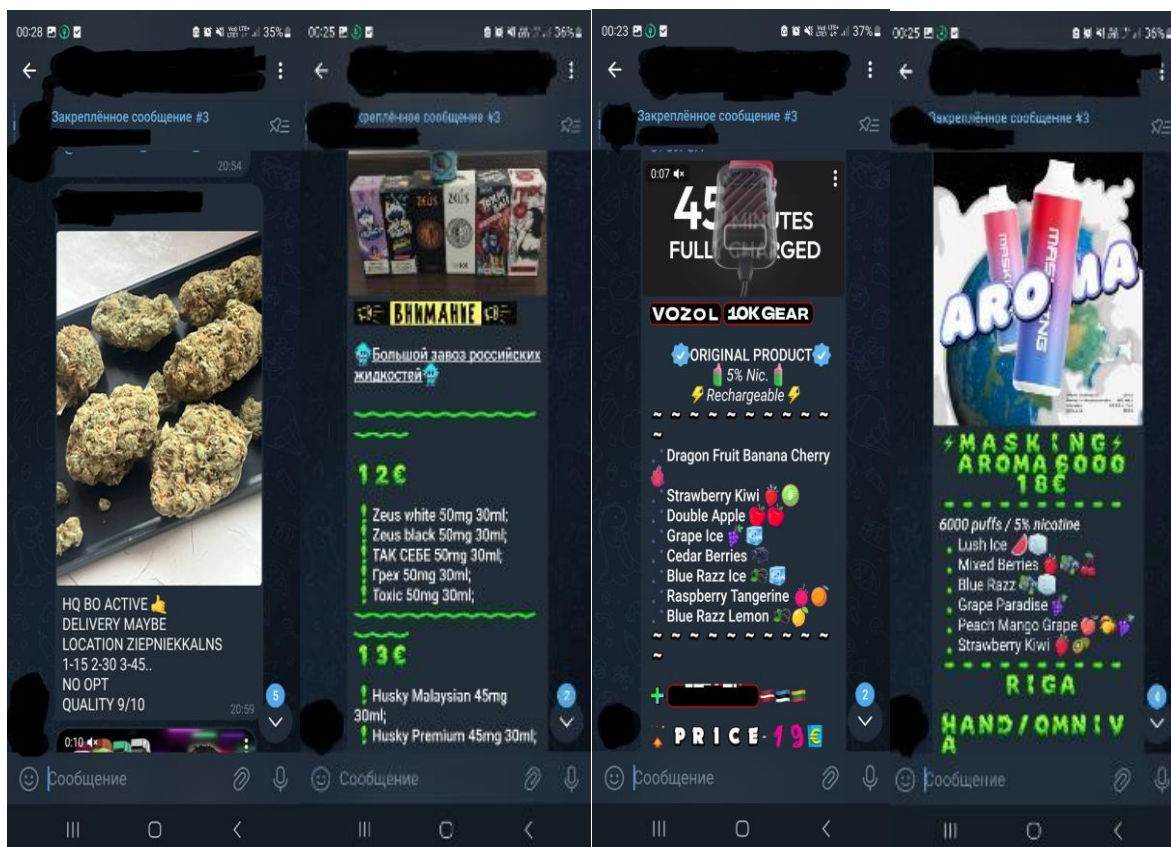
Vislielākās problēmas nelegālo elektronisko cigarešu kontrolē sagādā interneta vietnes. Nelegālā elektronisko cigarešu iegāde internetā ir aizvien pieaugoša un satraucoša parādība, kas rada izaicinājumus gan sabiedrības veselībai, gan arī VID. Ar internetu pieejamo plašo klāstu un anonīmiem maksājumu veidiem, patērētājiem kļūst viegli pieejama iespēja iegādāties elektroniskās cigaretes, izvairoties no vietējo regulējumu ievērošanas un nodokļu maksāšanas. Šī parādība rada satraucošas sekas, jo

nelegālajiem tirgotājiem bieži nav jāievēro kvalitātes standarti un drošības prasības, izraisot risku gan lietotāju veselībai, gan arī radot potenciālu ieņēmumu zudumu valsts budžetam. Platformā Telegram vai Instagram vai citos sociālos medijos un platformās melnais tirgus jau ir uzplaucis - ikviens var iegādāties dažāda veida un izcelsmes elektroniskās cigaretes, arī tādu marku, kas nav pieejami oficiālajos veikalos. Anonīmos pārdevējus nemaz neinteresē pircēju vecums. Veicot izmeklējumu, kāpēc cilvēki izvēlas pirkt e-cigaretes nelegālajās grupās, forumu Reddit (Reddit, 2023) jaunieši apspriež šo tēmu un viens no iemesliem ir tas, ka šādās nelegālajās grupās ir iespēja saņemt stiprākus e-šķidrumus un vienreizējās lietošanas līdzekļus ar spēcīgāku nikotīna koncentrāciju nekā legālajās e-cigaretēs, kā arī par daudz zemākām cenām (Skrabovska, 2024).

Pēc būtības alternatīvo tabakas izstrādājumu izplatības kanālus var iedalīt 2 grupās:

- Ārējie kanāli – dažādas ārzemju interneta vietnes, kurās iespējams iegādāties produktu, kas tālāk tiek nosūtīti uz Latviju ar pasta, kurjeru, pakomātu palīdzību un citu komerciālo sūtījumu veidā. Tāpat pie ārējiem kanāliem var iekļaut arī kontrabandas veikšanu tradicionālajā izpratnē, slēptajās kravās vilcienos, auto uc.
- Iekšējie kanāli – Latvijā bāzēti sociālo tīklu konti (Facebook, Instagram platformās uc), dažādas “domu biedru” un citas grupas (Telegram, WhatsUp) caur kuriem tad šie produkti tiek tālāk izplatīti tepat pa Latvijas teritoriju.

Pārsvarā iekšējo kanālu lietotāji izvēlas darījumus skaidrā naudā, bez jebkādiem darījumu attaisnojošiem dokumentiem, kas nozīmē, ka liela iespējamība, ka attiecīgie nodokļi tomēr par šo darījumu netiek nomaksāti. Attēlā redzami daži iekšējo kanālu reklāmas piemēri.

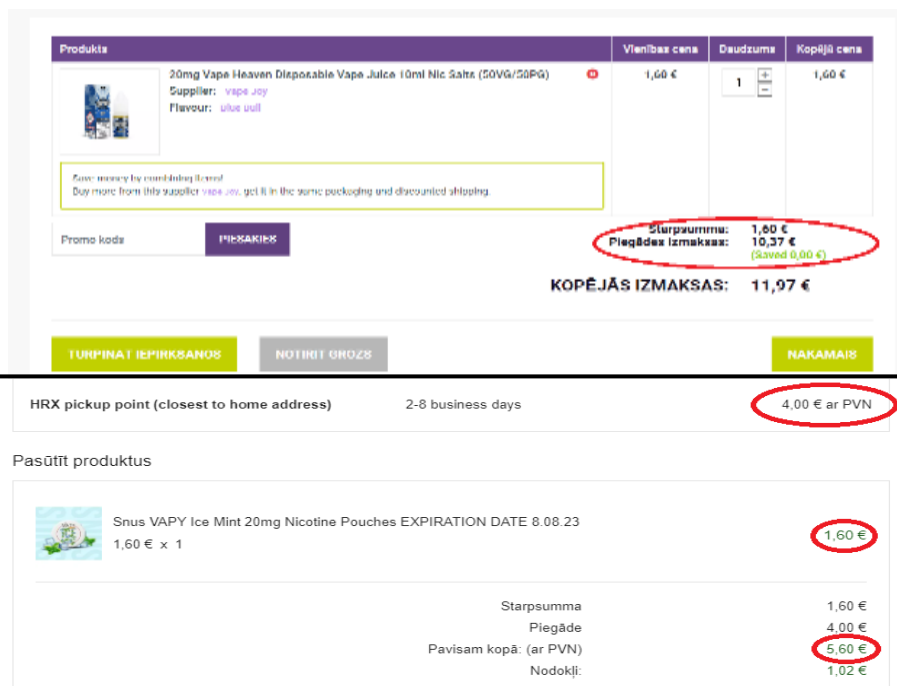
Attēls 4.4. Nelegālo alternatīvo produktu piedāvājums

Avots: autora veidots ekrānšāviņš, J. Orlovs, 2024

Pēc veiktās izpētes ir konstatēts, ka iekšējie kanāli lielākoties piedāvā Krievijā ražotus alternatīvos tabakas izstrādājumus, kas liek apšaubīt to lietošanas drošumu, jo tās nav ES licenzētas un sertificētas preces.

Lai uzzinātu, kā notiek e-cigarešu pirkšanas process, tika veikts kontrolpirkums vienā no Instagram veikaliem, ko nebija grūti atrast, jo, ievadot meklējumā atslēgvārdus “vape” un jebkuru Latvijas pilsētu, tika piedāvāti vairāki desmiti tādu veikalu (Skrabovska, 2024). Taču ir viena nianse – šāda tipa veikali nepaliek ilgi vienā kontā – tie tiek dzēsti regulāri un to vietā tiek izveidoti jauni. Bieža kontu dzēšana var būt mēģinājums izvairīties no soda par pārkāpumiem vai turpināt darbību ar jaunu nosaukumu. No lielā piedāvātā produktu klāsta, izvēloties sev piemērotāko, Instagram veikalam ir iespēja nosūtīt privāto ziņu, pajautājot par pieejamību un cenu klāstu. Parasti pārdevēji neprasa ilgi gaidīt un var atbildēt 5-15 minūšu laikā. Kad tika noskaidrots, ka izvēlētais produkts ir pieejams, tika sarunāti apmaksas un saņemšanas varianti – pārdevējs uzstāja uz tikšanos un apmaksu tikai skaidrā naudā, kas šķiet loģiski, jo bankas konta darījumi var būt viegli izsekoti un ne katram ir iespēja izveidot kriptovalūtas makus. Ir lieki piebilst, ka pētījuma autori sazinājās ar veikalu ne no sava vārda un arī uz tikšanos ar pārdevēju nāca cits cilvēks. Tomēr pirkšanas-pārdošanas process tika veiksmīgi pabeigts, abām pusēm tiekoties neitrālajā teritorijā. Rezultātā tika iegādāta elektroniskā smēķēšanas ierīce bez vecuma kontroles (Skrabovska, 2024).

Tāpat arī tika izpētīti citi internetveikalu piedāvājumi un tika konstatēts, ka tiešām ir iespējams veikt pirkumu bez vecuma kontroles, kā redzams ekrānšāviņa attēlā zemāk.

Attēls 4.5. Nelegālo alternatīvo produktu piedāvājums

Avots: autora veidots ekrānšāviņš, J. Orlovs, 2024

Izvēlētajā veikalā vienas elektroniskās cigaretes cena bija 15 eiro, kas ir dārgāk nekā oficiālajos veikalos, bet kopumā vienalga sanāk izdevīgāk, jo ieelpu skaits ir lielāks un tas arī piesaista jauniešus pirkt e-cigaretes internetā. Tā kā jauniešu finanšu iespējas parasti ir ierobežotas, tad cenas faktors un e-cigaretes lietošanas ilgums noteikti ir būtisks lēmuma pieņemšanā par labu darījumam internetā.

4.4. tabula

Veikalos un internetā piedāvāto e-cigarešu salīdzinājums

Legālā veikalā (vidēji)	Internetā - nelegāli
2 ml šķidruma ietilpība	14 ml šķidruma ietilpība
20 mg nikotīna	50 mg nikotīna
Līdz 600 ieelpām	Līdz 6000 ieelpām
400 mAh	850 mAh, uzlādējamais akumulators
Cena – 6.50 eiro	Cena – 15 eiro

Avots: Skrabovska, 2024.

Nelegālajos interneta veikalos piedāvātās elektroniskās cigaretes satur daudz lielāku šķidruma ietilpību un nikotīna daudzumu nekā tās, kas iegūstamas veikalā. Tas var ietekmēt gan produkta ilgstošumu, gan lietotāja pieredzi. Kā arī nelegālajos

interneta veikalu elektroniskajām cigaretēm ir lielāks uzlādējamais akumulators (850 mAh), salīdzinot ar veikalā iegādātajām (400 mAh), kas nozīmē ilgāku akumulatora darbības laiku. Proti, arī interneta veikalā, kur tika veikts kontrolpirkums, tika izvirzīts piedāvājums, ka, pērkot uzreiz 3 e-cigaretēs, kopējā cena ir 40 eiro un piecus – 68 eiro, nevis 45 un 75 eiro attiecīgi (Skrabovska, 2024).

Var pieļaut, ka daudzi izvēlas šādus interneta veikalus, jo nelegālie veikali bieži piedāvā zemākas cenas par līdzīgiem produktiem, salīdzinot ar legālajiem veikaliem, nelegālajos produktos bieži piedāvā lielāku šķidrums ietilpību un nikotīna saturu, kas var būt pievilcīgs tiem, kuri vēlas intensīvāku piedzīvojumu vai spēcīgāku nikotīna devu. Protams arī nelegālie veikali var piedāvāt dažādus piedāvājumus, atlaidēm un akcijas, piemēram, apjoma atlaides iegādājoties vairākus komplektus vai vienības (Skrabovska, 2024).

Autori uzskata, ka jaunieši izvēlas pirkt e-cigaretēs internetā arī tādēļ, ka tas ir diskrētāks veids, kā iegūt precī. Praktiski nepastāv nekāda iespēja pirkuma laikā nejauši satikties ar kādu pazīstamu garāmgājēju, ja, piemēram, pirkums notiek veikalā un jaunieši jau ir sasniedzis pilngadību.

Elektronisko cigarešu un citu alternatīvo tabakas izstrādājumu lietošana, kas iegūta caur dažādiem nelegālajiem kanāliem, ir saistīta ar daudz un dažādiem riskiem. Fiskālais risks – ar vislielāko varbūtību var apgalvot, ka no nelegāli pārdotajiem produktiem netiek iekasēti nodokļi. Tomēr, pēc autoru domām, būtiskākie ir riski, kas saistīti ar patērētāju veselību. Pirmkārt, nelegāli pārdotie produkti parasti tiek nodoti bez vecuma kontroles. Latvijā nedrīkst iegādāties tabakas izstrādājumus pirms ir sasniegts 18 gadu vecums. Parasti preces nodošana notiek ar pakomātiem vai kurjeru, līdz ar to nav iespējams noteikt pircēja vecumu.

Ar veselības riskiem saistīts faktors ir arī produkta sastāva kontroles trūkums, īpaši ārpus ES ražotiem produktiem. Nelegāli tirgotiem produktiem ir iespējams iegādāties vienības ar būtiski lielāku nikotīna daudzumu, kā ir likumā noteikts, līdz ar to tas var novest pie būtiskiem saindēšanās draudiem, īpaši jauniešiem. Tāpat arī pērkot nelegāli nav iespējams saņemt garantiju par lietošanas drošumu - slēgtajās grupās ir tikuši apspriesti gadījumi, kad ierīce lietošanas laikā sāk disfunkcionēt vai pat uzsprāgst.

RTU SESMI veiktajā pētījumā “Alternatīvie tabakas izstrādājumi: nelegālā tirgus analīze” autores aptaujāja 62 respondentus, kas lieto alternatīvos tabakas izstrādājumus, uzdodot tiem 9 jautājumus. Uz jautājumu “Kādā vecumā jūs sākat smēķēt alternatīvos tabakas izstrādājumus?” 29 cilvēki godīgi atbildēja, ka smēķēt sākuši vecumā 14-17 gadiem, bet uz doto brīdi tabakas izstrādājumus legāli drīkst iegādāties tikai no 18 gadiem. Šis fakts izceļ nelegālo tabakas izstrādājumu problēmu un tās ietekmi uz tabakas lietošanas uzsākšanu agrīnā vecumā. Uz jautājumu, kur respondenti iegādājas tabakas un alternatīvos izstrādājumus, 8 minēja, ka nelegāli melnajā tirgū (tie ir gandrīz 13% no visiem respondentiem), 9 – no draugiem

(Skovorodko uc, 2024). Kaut arī respondentu kopa ir salīdzinoši neliela, tomēr tajā iezīmējas arī KPMG pētījuma nelegālā tirgus tendences. Šī pētījuma aptaujas daļa arī apstiprina un sasaucas ar iepriekš minēto par to, ka nelegālā tirgus gadījumā netiek veiktas vecuma kontroles, jo kā gan savādāk nepilngadīgiem jauniešiem būtu pieejami tabakas un alternatīvie produkti.

Tālāk pētījumā autores arī noskaidroja, ka 60% no respondentiem tomēr ir tādi, kuri vēlas atmet smēķēšanu, līdz ar to būtu nepieciešams pastiprināti strādāt uz šo patērētāju tirgus daļu (Skovorodko uc, 2024). Domājams, ka jo vairāk cilvēku atmetīs smēķēšanu, ir iespējas, ka arī nelegālais tirgus samazināsies. Jāorganizē kampaņas, palīdzības kanāli, un citi rīki, jo šai sabiedrības daļai vismaz ir vēlme atbrīvoties no smēķēšanas – tie nav tie tabakas un alternatīvo produktu lietotāji, kurus ir nepieciešams iebaidīt vai piespiest pārtraukt lietošanu.

4.4 Muitas attīstības pasākumu plāna ietekme un sasaiste ar plānotajām direktīvas izmaiņām

Nelegālo tabakas izstrādājumu patēriņu iespējams ierobežot, arī pastiprinot preču pārvietošanas kontroli gan muitas kontroles punktos, gan visas Latvijas ārējās robežas garumā, sadarbojoties ar Valsts robežsardzi. Kontroles pasākumos uz robežas efektīvākais veids, kā atklāt pārkāpumus, kas ir saistīti ar nelegālo tabakas izstrādājumu apriti, ir izmantot Muitas pārvaldes apmācītos kinologu suņus. Ap 40 suņiem darbojas Valsts ieņēmumu dienesta Muitas pārvaldē un veiksmīgi palīdz atklāt noziegumus. Tā 2021. gadā ar kinologa suņu palīdzību Rīgas brīvostas teritorijā tika atrasts konteineris ar nedeklarētām cigarešu kastēm, kurās atradās 452847 cigarešu paciņas bez akcīzes nodokļa markām (VID, 2021). Nelikumīgi ievesto tabakas izstrādājumu apkarošanai būtu jāpalielina apmācīto suņu izmantošana muitas kontroles pasākumos, visvairāk izmantojot tos tieši uz robežām ar trešajām valstīm. Kontroles pastiprināšanai ir liela loma ne tikai kontrabandas mazināšanai Latvijā, bet arī visā Eiropas Savienībā, pamatojoties uz to, ka Latvijas robeža ar Krieviju un Baltkrieviju ir visas savienības ārējā robeža (Semeikina, 2022).

Muitas dienesti veic ārkārtīgi daudz dažādas procedūras un to nozīme valsts ekonomikā ir ļoti būtiska. Visa ES ir ļoti atkarīga no veiksmīgi un efektīvi funkcionējošas muitas savienības, lai aizsargātu savus pilsoņus pret kaitīgiem un veselībai bīstamiem produktiem, saglabātu iekšējā tirgus integritāti, veicinātu vērienīgu tirdzniecības programmu ar trešo valstu partneriem. Tāpat arī ir jānodrošina vienlīdzīgus konkurences apstākļus uzņēmumiem un jāiekasē ieņēmumus ES un dalībvalstu budžetos.

2022.gadā Eiropas Komisijā izveidota ekspertu darba grupa prezentēja gaidāmo Muitas attīstības plānu, kas pakāpeniski īstenojams līdz 2030.gadam (Putting More Union In The European Customs, 2022) Ziņojumā secināts, ka muitas savienībai ir jābūt labāk sagatavotai, lai pievērstos gaidāmajiem izaicinājumiem, piemēram, pieaugošajiem tirdzniecības apjomiem un jauniem tirdzniecības modeļiem, tehnoloģiju attīstībai, zaļajai pārkārtošanās kursam, mainīgajam ģeopolitiskajam kontekstam un drošības riskiem (ES muitas savienības pāreja uz nākamo līmeni, 2022)

10 īstenojamie virzieni un pasākumi, ko ir noteikusi darba grupa, paredz gan jaunu datu vākšanas un apmaiņas modeli, kam būtu nozīmīga loma kvalitatīvo datu apstrādē un statistikas analīzē, kas nozīmētu arī mazāk izmantot muitas deklarācijas, gan izmaiņas darba ar uzņēmējiem, lai vienkāršotu muitas procedūras, gan pasākumu kopumus ES muitas “zaļajam kursam”, procedūru digitalizācijai un aprīkojuma nodrošināšanai. Tiek piedāvāta arī Eiropas Muitas aģentūras izveide, kuras uzdevums būs papildināt Komisijas darbību un atbalstīt dalībvalstu darbu. Paredzēts ik gadu sagatavot aplēsi par muitas ieņēmumu iztrūkumu, lai labāk pārvaldītu muitas ieņēmumu iekasēšanu.

Piedāvāto pasākumu un reformu kopums skar daudzas muitas jomas, bet galvenkārt tas vedina uz kopīgu harmonizētu pieeju dalībvalstu vidū, lai risinātu gan deklarāciju iesniegšanas procesu vienkāršošanu, gan arī kopīgus IT sistēmu un digitalizācijas risinājumus.

Ņemot vērā plānotos apjomīgos pasākumus muitas digitalizācijā, jaunu harmonizējamo tabakas izstrādājumu iekļaušana direktīvas regulējumā iespējams būtu integrējama kopā ar visu pasākumu kompleksu, līdz ar to, direktīvā plānotajām izmaiņām varētu noteikt samērīgu pārejas periodu, kam būtu analogs laika rāmis kā muitas stiprināšanas plāniem.

Balstoties uz Eiropas Komisijas ziņojumu, jāsecina, ka arī akcīzes nodokļa palielināšanas politika būtu jāaskaņo ar muitas kapacitātes stiprināšanas plāniem un laika periodiem. Ekspertu ziņojumā turklāt norādīts, ka nopietna problēma ir tas, ka trūkst vienota saraksta ar tiesību aktiem, kuri paredz aizliegumus un ierobežojumus, jo tas dalībvalstīs rada atšķirīgas pieejas un praksi. Tomēr, kā redzams šajā nodaļā, nelegālā tirgus analīze skaidri parāda to, ka minimālo tabakas likmju celšana budžetam radītu nevis ieņēmumus, bet gan kontrabandas rezultātā neiegūtus zaudējumus, kas 2022.gadā jau sastādīja 48 miljonus.

5. STARPTAUTISKO ORGANIZĀCIJU LOMA NELEGĀLĀ TABAKAS IZSTRĀDĀJUMU TIRGUS APKAROŠANĀ

5.1. Eiropola aktivitātes

2023.gadā Māris Jurušs COST projekta CA21133 - Globalization, Illicit Trade, Sustainability and Security (GLITSS) ietvaros tikās ar vairākiem Eiropola ekspertiem un apsprieda galvenos aktuālos jautājumus cīņā pret nelegālo tirgu, jo īpaši nelegālo tabakas tirgu.

Eiropols ir Eiropas Tiesībaizsardzības aģentūra. Tajā strādā dalībvalstu pārstāvji no policijas, robežsardzes, muitas, drošības dienestiem un citiem dienestiem. Eiropols nodarbina daudzus ekspertus, tostarp vairāk nekā 260 Eiropola sadarbības koordinatorus, un tas katru gadu ir atbalstījis tūkstošiem starptautisku izmeklēšanu.

Eiropols atbalsta dalībvalstu sāktās izmeklēšanas, lai gan Eiropola amatpersonas nekad neaiztur pilsoņus un neierosina izmeklēšanu. Eiropols koordinē darbības

izmeklēšanas un operatīvo darbību laikā. Bet operatīvās darbības (kontroles, arestus) veic attiecīgās nacionālās valsts iestāžu amatpersonas.

Eiropola dzinēji ir analītiski projekti. Eiropols nodarbojas ar dažādām noziedzīgām darbībām, tostarp tām, kas saistītas ar saskaņoto akcīzes preču (alkohola, tabakas, degvielas) nelegālo tirgu.

Lielākās problēmas nelegālajā tabakas izstrādājumu tirgū rada kontrabanda un tā sauktais baltais lētais imports no Baltkrievijas un Krievijas. Netālu no ES robežas ir divas lielas rūpnīcas (Grodņā un Kaļiņingradas apgabalā), kur cigaretes tiek ražotas ievērojamā daudzumā gan vietējam tirgum (Baltkrievija, Krievija), gan nelegālajam tirgum - kontrabandai uz Eiropas Savienības valstīm. Abas rūpnīcas ir nacionālās rūpnīcas. Ne abu valstu iestādes, ne valdības nav ieinteresētas sadarboties. Loģiski, ka tās nav pievienojušās izsekošanas un identificēšanas sistēmai vai starptautiskajām konvencijām attiecībā uz tabaku. Neplāno mainīt attieksmi. Turklāt karš Ukrainā situāciju tikai pasliktina. Kontrabandu atbalsta abas valstis (var teikt, ka tas ir kā hibrīdkarš).

Eiropols iesaistās cīņā pret noziedzību, kad organizētās noziedzības grupas darbojas dažādās valstīs, piemēram, nelegāli ražojot cigaretes vienā valstī, uzglabājot vai transportējot tās tranzītā citā valstī, izplatot nelegālajā tirgū citā valstī. Tieši šādos gadījumos Eiropola iesaistīšanās ir ļoti svarīga un ļauj aptvert visu nelegālā tirgus ķēdi, kā arī identificēt visus grupas locekļus.

Nelegālā tirgus īpatnības nosaka vairāki faktori. Piemēram, ģeogrāfiskais faktors: tabakas lapas iegūst dienvidu valstīs (Moldovā, Bulgārijā, Grieķijā, Ukrainā uc), bet cigaretes tiek ražotas vai izplatītas Rietumeiropas valstīs caur ostām (Hamburgu, Roterdamu uc) vai muitas noliktavām. Vispieejamākās klasiskās cigaretes lielākoties tiek ražotas nelegāli, jo mentola un citu alternatīvu kontrabanda nelegālajiem strādniekiem ir mazāk izdevīga. Attiecībā uz cilvēkresursu faktoru jāatzīmē, ka nelegālajā ražošanā ir nodarbināti cilvēki no dažādām valstīm, bieži vien bijušie darba devēji no legālām rūpnīcām. Jāatzīst, ka bēgļi un migranti ir iesaistīti arī nelegālā tirgus izplatīšanas kanālos. Nelegālo ražošanu organizē uz peļņu orientētas personas ar luksusa dzīvesveidu. Tāpēc ir ļoti svarīgi arī īstenot darbības, kuru mērķis ir apkarot nelikumīgu naudas atmazgāšanu, kā arī noziedzīgos nodarījumos iesaistīto privātpersonu līdzekļu atgūšanu. Diemžēl nelikumīgās darbībās ir iesaistīti arī bijušie policijas un citu dienestu darbinieki, kuri ļoti labi pārzina tiesībsardzības organizāciju darbību.

Jau vairākus gadus ES tiek ieviesta tā sauktā cigarešu izsekošanas un identificēšanas sistēma, kas ļauj izsekot jebkurai cigarešu paciņai no tās ražotāja vai importētāja līdz mazumtirdzniecībai. Bet diemžēl tas darbojas tikai starptautiskiem ražotājiem, jo, piemēram, nacionālās rūpnīcas Baltkrievijā un citās valstīs ārpus ES nav pievienojušās minētajai sistēmai.

Eiropols ar saviem stratēģiskās analīzes ziņojumiem sniedz ieguldījumu vispārējā ES politikā, kas norāda uz augstas prioritātes draudiem akcīzes krāpniecības jomā. Turklāt aģentūra pārveido stratēģiskos mērķus lēmumu pieņemējiem, tādējādi

piešķirot resursus Eiropas līmenī un sniedzot ieguldījumu pielāgotā tiesībsardzības iestāžu reaģēšanā.

Informācijas apmaiņai ir vairākas platformas, tostarp īpaša: drošas informācijas apmaiņas tīkla lietojumprogramma (SIENA) - ES tiesībsardzības iestāžu saziņas vajadzībām. Datu un informācijas apmaiņai ir ļoti svarīga nozīme savstarpējā sadarbībā. Dalībvalsts ierosina lietu, un tad Eiropols to koordinē. Tas ļauj izmeklēt visu piegādes ķēdi, sasaistīt nelikumīgas darbības ar citiem noziedzīgiem darījumiem un uzkrāt informāciju un labu praksi datubāzēs, lai to izmantotu citu gadījumu izmeklēšanā.

Eiropols sedz visas izmaksas (ceļa izdevumus utt.), ja tiek organizētas kopīgas amatpersonu sanāksmes. Turklāt dalībvalstu valsts iestādes/tiesībsardzības iestādes var pieteikties dotācijām, lai iegūtu nepieciešamos tehnoloģiskos resursus un rīkus (piemēram, droni, aprīkojums utt.) noziedzības darbību uzraudzības un atklāšanas atbalstam.

5.2. OLAF aktvitātes

OLAF ir Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai. Tas ir saīsinājums no nosaukuma franču valodā: *Office de Lutte Anti-Fraude*. OLAF izmeklē krāpšanos ar ES budžetu, korupciju un nopietnus pārkāpumus ES iestādēs, un tas Eiropas Komisijai izstrādā krāpniecības apkarošanas politiku. Pēdējos gados OLAF savas kompetences ietvaros iesaistās arī tabakas kontrabandas un nelegālā tirgus apkarošanā.

Ar tabakas kontrabandu tiek pārkāpti stingrie noteikumi, ko ieviesušas ES un tās dalībvalstu valdības attiecībā uz tabakas izstrādājumu ražošanu, izplatīšanu un pārdošanu. Tam ir daudzas kaitīgas sekas, jo īpaši:

- valsts budžeta iztukšošana,
- kas rada nopietnus riskus patērētājiem un uzņēmumiem
- sabiedrības veselības kampaņu graušana.

OLAF pilnvaras ir ES vārdā vērsties pret nelikumīgu tabakas tirdzniecību. Tas tiek darīts divos veidos:

- izmeklēšanas darbs;
- palīdzēt ES iestādēm un valstu pārvaldes iestādēm izstrādāt politiku kontrabandas apkarošanai, veicot mērķtiecīgu izpēti un analīzi.

ES rīcības galvenie virzieni:

- 2013 - ES pieņēma visaptverošu stratēģiju cigarešu kontrabandas apkarošanai. To papildināja rīcības plāns, kas tika īstenots ciešā sadarbībā ar valstu pārvaldes iestādēm.

- 2017 - Komisija publicēja progresa ziņojumu par ES pasākumiem pret cigarešu kontrabandu. Ziņojumā norādīts, ka, neraugoties uz ievērojamo progresu, problēma joprojām ir tikpat aktuāla kā vienmēr. Tomēr, pateicoties spēcīgai

likumdošanas reakcijai, stingrai tiesībaizsardzībai un ciešākai sadarbībai (valstu, Eiropas un starptautiskajai), 2013. gada stratēģija joprojām bija aktuāla.

- 2018 - Komisija nāca klajā ar jaunu rīcības plānu ar konkrētiem pasākumiem, lai risinātu gan nelikumīgu tabakas izstrādājumu piedāvājumu, gan pieprasījumu.

Plānā joprojām galvenā uzmanība tiek pievērsta šādiem jautājumiem:

- starptautiskā mērogā – PVO Konvencijas par tabakas kontroli protokols (turpmāk tekstā – "PKTK protokols")
- Eiropas Savienībā – ieviešot jauno tabakas izstrādājumu izsekojamības sistēmu.

Šiem diviem punktiem arī turpmāk vajadzētu būt ES ilgtermiņa politikas rīcības stūrakmenim šajā jomā. Tāpat kā tā priekšgājējs, arī šis plāns apvieno politikas un tiesībaizsardzības pasākumus – šāda divējāda pieeja ir labākais risinājums, lai gūtu ilgtspējīgus panākumus.

Lai samazinātu pieprasījumu, rīcības plāns ir vērsts uz to, lai patērētāji būtu labāk informēti par:

- nelikumīgu tabakas izstrādājumu pirkšanas draudus,
- tiešā saikne ar organizēto noziedzību.

Lai palīdzētu valstu pārvaldes iestādēm uzlabot izpratnes veicināšanas kampaņas, ES 2019. gadā sāka aptauju par to, kā uztver nelegālus tabakas izstrādājumus.

2023. gadā tika publiskoti 2. rīcības plāna cīņai pret nelikumīgu tabakas izstrādājumu tirdzniecību 2018.–2022. gadam īstenošanas rezultāti.

FCTC protokols ir galvenais starptautiskais kontrabandas apkarošanas līgums. ES to ratificēja 2016. gadā, un tā stājās spēkā 2018. gadā.

Protokols vēršas pret nelikumīgu tabakas tirdzniecību, ieviešot kopīgu pasākumu kopumu, kas pusēm jāveic.

OLAF piedalījās protokola pušu pirmajā sanāksmē 2018. gada oktobrī. Tajā Puses nolēma koncentrēties uz tabakas izstrādājumu piegādes ķēdes nodrošināšanu un starptautisko sadarbību.

ES aicina starptautiskos partnerus parakstīt ANO līgumu par kontrabandas apkarošanu.

Tabakas izstrādājumu direktīva – ievieš jaunu ES mēroga sistēmu, lai izsekotu un izsekotu tabakas izstrādājumus, kas paredzēti vai laisti ES tirgū.

Komisija 2017. gadā pieņēma tiesību aktu, ar ko nosaka tehniskās specifikācijas tabakas izstrādājumu izsekojamības sistēmām un drošības elementiem.

Lai risinātu kontrabandas un viltotu cigarešu problēmu, ES, visas tās valstis (izņemot Zviedriju attiecībā uz nolīgumiem ar British American Tobacco un Imperial Tobacco Limited) un Apvienotā Karaliste ir parakstījušas juridiski saistošus un izpildāmus nolīgumus ar pasaules lielākajiem tabakas ražotājiem.

Ražotāji vienojās:

- samaksāt 2,15 miljardus ASV dolāru ES un valstīm, kas piedalās nolīgumā,
- novērstu savu produktu nonākšanu noziedznieku rokās:
- piegāde ir pietiekama, lai apmierinātu likumīgo pieprasījumu
- nodrošināt, ka tie tiek pārdoti tikai likumīgiem klientiem,
- ieviest izsekošanas sistēmu, lai palīdzētu tiesībaizsardzības iestādēm cīnīties pret nelikumīgu tabakas tirdzniecību.

(European Anti-Fraud Office (OLAF), 2022)

OLAF 2022. gada ziņojumā ir uzsvērti ievērojami centieni cigarešu un tabakas kontrabandas apkarošanā:

- Konfiscējumi: tika konfiscēts vairāk nekā 531 miljons nelegālo cigarešu, tostarp 199 miljoni pie ES ārējām robežām un 317 miljoni cigarešu, kas nelikumīgi ražotas ES.

- Tabakas izejvielas: konfiscētas 209 tonnas tabakas izejvielas, kas paredzēta nelegālai cigarešu ražošanai.

- Rūpnīcas: tika likvidētas vairāk nekā 15 nelegālās cigarešu ražošanas rūpnīcas, un tika slēgtas vairāk nekā 10 viltotas cigarešu rūpnīcas.

- Aresti: tika arestēti 77 kontrabandisti.

- Ieņēmumu aizsardzība: šīs darbības novērsa aptuveni 153 miljonu EUR ieņēmumu zaudējumus ES.

- Ūdenspīpju tabaka: OLAF konstatēja aizdomīgus ūdenspīpju tabakas sūtījumus, kuros bija vairāk nekā 66 tonnas, kā rezultātā tika veiktas ievērojamas konfiskācijas un aresti (OLAF, 2022).

6. ĀRVALSTU PRAKSE ALTERNATĪVO TABAKAS IZSTRĀDĀJUMU REGULĒŠANĀ

Dažādās valstīs ir atšķirīga politika attiecībā uz alternatīviem tabakas izstrādājumiem. Piemēram, Apvienotā Karaliste reklamē elektroniskās cigaretes kā smēķēšanas atmešanas instrumentu, savukārt Austrālijā ir stingri noteikumi, kas izraisa nelegālā tirgus pieaugumu. Zviedrijā ir atļauta zelējamā tabaka (snuss), kas ir aizliegts citās Eiropas Savienības valstīs, Zviedrijā cigarešu smēķētāju skaits ir sarucis aptuveni līdz 5%. Pētījumi parāda, ka atbilstoši ir samazinājies arī vēža saslimšanas risks (Skovorodko, Salekalne, Judina, 2024).

Alternatīvo produktu izmantošana turpina pieaugt globāli, neraugoties uz neskaidrībām par to ilgtermiņa ietekmi uz veselību un to efektivitāti tabakas smēķēšanas atmešanā. Tomēr ir valstis, kurās alternatīvi produkti ir aizliegti, vai arī tiek pieskaitīti pie dzīvībai bīstamiem izstrādājumiem, piemēram, e-cigaretes (Campus et al., 2021).

Tā kā Eiropas Savienībā alternatīvie produkti šobrīd nav harmonizēto akcīzes objektu klāstā, tad katra valsts var izvēlēties savu pieeju šo produktu regulēšanā. Pārsvārā valstis, kas tomēr ir izvēlējušās aplikēt e-cigaretes ar nodokli, to dara pēc kādu no šiem scenārijiem e-cigarešu aplikšanā ar nodokli – par aplikamo bāzi ņemot:

- nikotīna daudzumu produktā;
- Izmantojamo šķidruma apjoms, neatkarīgi no nikotīna satura;
- E-cigarešu ierīces vai vienreizējās lietošanas e-cigaretes vienības.

Uz doto brīdi ir 35 jurisdikcijas, kurās e-cigaretes tiek apliktas ar akcīzes nodokli – Azerbaidžāna, Kostarika, Dānija, Ekvadora, Ēģipte, Anglija, Somija, Gruzija, Vācija, Guama, Indonēzija, Izraēla, Itālija, Jordānija, Latvija, Lietuva, Maldīvija, Melnkalne, Nepāla, Ziemeļīrija, Norvēģija, Pakistāna, Palau, Paragvaja, Filipīnas, Polija, Portugāle, Ziemeļkoreja, Saūda Arābija, Skotija, Zviedrija, Togo, Ukraina, Uzbekistāna, Velsa (Global Tobacco control, 2022).

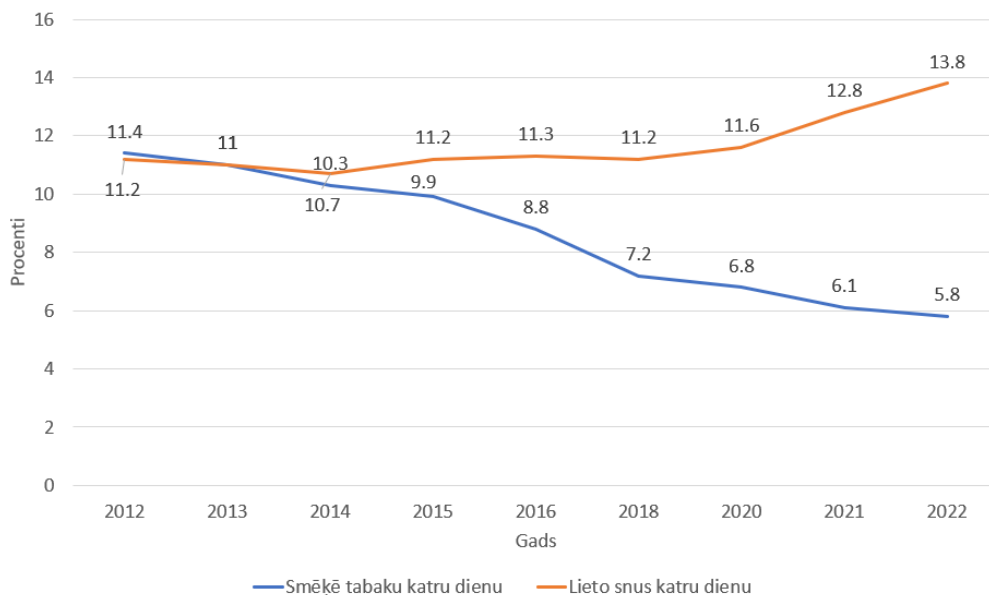
Vislielākais nodokļu slogs noteikts pudelēs iepildītajam e-šķidrumam, bet mazākais – tukšām e-cigaretēm. Valstis 2022.gadā ar vislielāko nodokļu slogu e-šķidrumam, ko izmanto e-cigaretēs un to izgatavošanas sastāvdaļām, ir bijušas Melnkalne (0,70 EUR par mililitru), Portugāle (0,30 EUR par mililitru) un Somija (0,30 EUR par mililitru).

Dažās ES dalībvalstīs (piemēram, Bulgārijā, Grieķijā) smēķētāji joprojām veido vairāk nekā 25% iedzīvotāju, savukārt citās valstīs (piemēram, Zviedrijā, Dānijā, Somijā, Īrijā, Islandē, Luksemburgā) smēķēšanas izplatība šobrīd ir krietni zem 15%. Turklāt, lai gan izplatība lielākajā daļā dalībvalstu ir samazinājusies, dažās no tām tā ir saglabājusies stabila vai pat palielinājusies (piemēram, Čehija, Portugāle un Slovēnija) (European Commission, 2020).

Kā īpašu piemēru var minēt Zviedriju, kurā pēc jau minētā Eiroparometra datiem jau bija viszemākais smēķētāju īpatsvars ES – vien 7%, kas 2022.gadā vēl samazinājās līdz 5.6%. Zviedrijā jau vēsturiski ir plaši izplatīti bezdūmu alternatīvie produkti kā tradicionālā zelējamā tabaka jeb “snus,” kuru Eiroparometra veiktajā aptaujā vismaz reizi mēnesī lietoja 18% Zviedrijas respondentu. Bezdūmu produktiem Zviedrijā tiek piemērotas arī būtiski zemākas akcīzes nodokļa likmes. Piemēram, saskaņā ar Zviedrijas Nodokļu aģentūras informāciju par paciņu ar 20 cigaretēm, kas maksā 60 SEK (jeb ~ 6 EUR), jāmaksā 33.40 SEK akcīzes nodoklis, savukārt par kilogramu “snus” būtu jāmaksā 468 SEK – jeb 9.36 SEK par 20g iepakojumu. Un par kilogramu beztabakas nikotīna spilventiņu – vien 200 SEK jeb 4 SEK par 20g iepakojumu.

Alternatīvo tabakas izstrādājumu lietošana ir labs veids, lai mazinātu cigarešu smēķētāju skaitu. To arī spēja pierādīt Zviedrija, veicinot iedzīvotājus cigarešu vietā lietot “bezdūmu” tabaku - snuff vai snus. Tagad Zviedrijā smēķē 5,6% iedzīvotāju, bet, pēc ekspertu domām, šogad valsts var sasniegt 5% smēķētāju sliksni. Tieši šajā smēķēšanas līmenī PVO (Pasaules Veselības organizācija) oficiāli uzskata valsti par “bezdūmu” jeb “smoke-free”. Zviedrija, kur 49% vīriešu kādreiz smēķēja, šo vēsturisko pavērsienu var sasniegt pavisam drīz. Pēdējās desmitgadēs Zviedrija ir ieviesusi tradicionālos pretsmēķēšanas pasākumus aptuveni tādā pašā līmenī kā citas Eiropas valstis. Galvenā atšķirība ir tā, ka valsts ir atvērta mazāk kaitīgu, bezdūmu alternatīvu pārdošanai cigaretēm un izvairās tos ierobežot (Martuscelli, 2023)

Ir plaši atzīts, ka zviedru ideja kļūt par "bezdūmu valsti" sākās ar snusu. Snuss ir mitrs, pasterizēts bezdūmu tabakas izstrādājums iekšķīgai lietošanai, ko novieto zem lūpas, lai caur smaganām izvadītu nikotīnu. Zviedrijā patērētāji to izmantojuši kopš pagājušā gadsimta 70. gadiem. Ilgtermiņa epidemioloģiskie pierādījumi liecina, ka snusa lietošana ievērojami samazina slimību attīstības risku. Ir pamanāma korelācija starp cigarešu smēķētāju skaita samazināšanos un snus lietotāju palielināšanos.

Smēķēšanas un snusa lietošanas biežums Zviedrijā, %

Avots: The Public Health Agency of Sweden, 2023)

Ir redzams, ka pirms 10 gadiem, abu tabakas izstrādājumu lietošanas līmenis bija vienāds, un, sākot ar 2014. gadu, tabakas lietošanas līmenis pakāpeniski sāka samazināties, attiecīgi palielinājoties snus lietotāju līmenim. Uzmanība pētniecības pierādījumiem un atbalsts inovācijām ir palīdzējis valstij spert lielus panākumus tabakas kontroles jomā. Rezultātā, Zviedrijas smēķēšanas līmenis ir gandrīz piecas reizes zemāks nekā ES vidējais līmenis, kas ir 23%, kā arī tikai 3% Zviedrijas iedzīvotāju vecumā no 16 līdz 29 gadiem smēķē, salīdzinot ar 29% citu eiropiešu vecumā no 15 līdz 24 gadiem (SMOKE FREE SWEDEN, 2023)

Ne mazāk svarīgs fakts, ko panāca Zviedrija, mazinot smēķētāju skaitu valstī, ir iedzīvotāju veselības uzlabošana. Atbalsts kaitējuma mazināšanai ir novedis pie tā, ka valstī ir vismazākais to slimību procentuālais daudzums, kas tradicionāli saistītas ar smēķēšanu, salīdzinot ar citām ES valstīm. PVO ir apstiprinājusi, ka Zviedrijā ir zemākais vīriešu mirstības līmenis no visiem vēža veidiem Eiropā. 2020. gadā zviedru vīriešu mirstības līmenis no visiem vēža gadījumiem bija 96 uz 100 000 iedzīvotājiem (SMOKE FREE SWEDEN, 2023)

Skatoties uz Zviedrijas piemēru, Latvijai arī būtu nepieciešams pārskatīt stratēģiju smēķēšanas mazināšanai valstī. Piemēram, popularizēt alternatīvo izstrādājumu izmantošanu un kļūt atvērtākiem potenciāli mazāk kaitīgu alternatīvu pārdošanai cigaretēm un izvairīties no to ierobežošanas. Nekaitīgu tabakas izstrādājumu, protams, nav, taču e-cigarettes vai bezdūmu tabakas izstrādājumi ir

mazāk kaitīgi nekā tradicionālās cigaretes, un smēķētājam daudz labāk ir pāriet no tradicionālajām cigaretēm uz alternatīviem produktiem, nevis turpināt smēķēt. Būtu vērts pievērst uzmanību zviedru stratēģijai, kuri paļaujas uz to, ka lielāko daļu ar tabaku saistīto slimību un nāves gadījumu izraisa kaitīgās vielas sadegšanas produktu dūmos. Un nikotīns, lai arī rada atkarību un arī nav nekaitīgs, neizraisa ar smēķēšanu saistītas slimības, jo īpaši tādas kā plaušu vēzis, insults un hroniskas plaušu slimības. Tāpēc ir vērts padomāt par sadegšanas produktu izmantošanas samazināšanu un tad, kad to lietošana samazināsies, var izstrādāt jaunu stratēģiju, lai principā samazinātu tabakas lietošanu.

Diezgan pārsteidzošs ir Luksemburgas fenomens, kur smēķētāju īpatsvars ir nedaudz virs 10%, tai pat laikā arī nodokļu slogs akcizētām precēm ir viens no zemākajiem, tādējādi nodrošinot samērīgu cenu, kas protams, atsaucas arī uz nelegālo tirgu – Luksemburgā ir zemākais 2022.gadā konstatētais nelegālā tirgus apjoms – 0,4%. Luksemburgā nav ieviests tā saucamais “veipu nodoklis”, kas paredzētu e-cigaretes vai karsējamo tabaku aplikt ar jebkādu akcīzes nodokli. Luksemburgas Ahileja papēdis ir tās negatīvā attieksme pret drošākiem nikotīna produktiem. Karsējamās tabakas tirdzniecība nekad nav bijusi licencēta, un tāpēc tā ir de facto aizliegta. Luksemburgas bijusī veselības ministre Lidija Muča uzskatot, ka “veipošana” ir vārti uz smēķēšanu. Luksemburgā ir aizliegta e-cigarešu reklāma, izņemot tirdzniecības vietās, un arī pārrobežu tirdzniecība nav likumīga. E-cigarešu un karsējamās tabakas veipošana ir aizliegta visur, kur ir aizliegta smēķēšana, lai gan, valsts smēķēšanas aizliegumam ir daudz izņēmumu (The Nanny State Index, 2023).

Šīs divas valstis – Luksemburga un Zviedrija ir divi pilnīgi pretstati savā smēķēšanas ierobežošanas politikā, tomēr mērķis - samazināt cigarešu smēķēšanu – tiek panākts.

7. PRIEKŠLIKUMI DIREKTĪVAS PLĀNOTO IZMAIŅU ĪSTENOŠANAI

Eiropas Komisija ir paziņojusi, ka ir plānots pārskatīt Padomes 2011. gada 21. jūnija DIREKTĪVU 2011/64/ES par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm (turpmāk tekstā – TED). TED priekšlikumos ir paredzēts veikt šādas izmaiņas: paplašināt saskaņoto tabakas izstrādājumu veidus, kas apliekami ar nodokli (tostarp alternatīvus tabakas izstrādājumus un tabakas lapas), un palielināt minimālās likmes tabakas izstrādājumiem. Tomēr TED projekts nav virzīts uz priekšu politisku un citu iemeslu dēļ. TED direktīvas projekta progress ir neprognozējams, jo ES 2023.gada rudenī notiek parlamenta vēlēšanas, tāpēc politiskās situācijas dēļ EK šo jautājumu pagaidām neierosināja.

7.1. Eiropas Komisijas piedāvājumi nodokļu politikas izmaiņām.

Eiropas Komisijā tiek plānota Padomes Direktīvas 2011/64/ES par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm pārskatīšana

(pieņemta 2011. gada 21. jūnijā). Ar priekšlikumiem direktīvā tiek plānots veikt šādas izmaiņas:

- **paplašināt** ar nodokli apliekamo **harmonizējamo tabakas izstrādājumu veidus** (tajā skaitā alternatīvos tabakas izstrādājumus un tabakas lapas)
- **palielināt** tabakas izstrādājumu un ieviest alternatīvo tabakas produktu **minimālās likmes**.

No akcīzes produktu aprites un izsekojamības viedokļa, noteikti ir atbalstāms pirmais priekšlikums, jo šobrīd produktu loģistika ir nenosakāma un nav vienotas kontroles par to, kur un kādos apjomos savienībā tiek pārvietoti un tirgoti alternatīvie tabakas izstrādājumi – elektroniskās cigaretes, karsējama tabaka, tāpat arī nikotīna spilventiņi.

Vairākas dalībvalstis jau pašlaik piemēro akcīzes nodokli jaunajiem produktiem nacionālajā līmenī. Šādi produkti tiek jau vairākus gadus aplikti ar akcīzes nodokli Latvijā, kā redzams arī iepriekš tabulā par akcīzes nodokļa likmēm. Tomēr tā kā šo jauno alternatīvo tabakas produktu aplikšana ar akcīzes nodokli pagaidām nav harmonizēta ES līmenī, tirgus uzraudzība un nodokļa kontrole katrā dalībvalstīs ir apgrūtināta, jo dalībvalstis neapmainās ar informāciju pa minēto produktu apriti ES vienotajā tirgū.

Nepieciešams harmonizēt ar akcīzes nodokli apliekamo tabakas izstrādājumu veidus, iekļaujot gan alternatīvos produktus (e-cigaretes uc), gan tabakas izejmateriālus (tabakas lapas). Apliekamo tabakas izstrādājumu veidus būtu jānosaka tāpat kā tas jau ir noteikts muitas jomā – atbilstoši to klasifikācijai muitas tarifu Harmonizētā Sistēmā, nepieciešamības gadījumā pašām dalībvalstīm nosakot nacionālo papildkodu (TARIC) akcīzes nodokļa vajadzībām, kā tas jau faktiski tiek noteikts pašlaik nacionālajā līmenī esošiem produktiem.

Par otro priekšlikumu, kas paredzētu palielināt minimālās nodokļa likmes tieši tabakas izstrādājumiem, ir jāizsver visi ietekmējošie faktori, jo katra nodokļa palielināšana var nest no vienas puses fiskālu ieguvu, tomēr nelegālās tirdzniecības riski ir būtiski, kā tas vēsturiski ir bijis vienmēr. Plānotās izmaiņas attiecībā uz minimālo likmju palielināšanu var negatīvi ietekmēt dalībvalstu budžeta ieņēmumus, īpaši Baltijas valstīs, kā arī negatīvi ietekmēt ES vienotā tirgus fiskālo un ekonomisko drošību. Tādēļ vismaz alternatīvajiem tabakas produktiem vēlams kā jaunajiem produktiem sākotnēji minimālo likmi 0 EUR apmērā. Tas ļautu dalībvalstīm pašām noteikt atbilstošu, samērīgu un pieņemamu nodokļa politiku, vienlaicīgi nodrošinot nepieciešamo informācijas apriti nodokļa kontrolei un iekasēšanai nacionālā līmenī.

7.2. Izmaiņu nepieciešamības pamatojums attiecībā uz karsējamo tabaku

Direktīvas izmaiņu nepieciešamība attiecībā uz karsējamo tabaku pamatota Eiropas Komisijas 2022. gada 15. jūnija ziņojumā par būtiskām izmaiņām karsējamās tabakas izstrādājumu tirgū saskaņā ar Direktīvu 2014/40/ES (EUROPEAN COMMISSION, 2022)

Direktīvas regulējums nosaka, ka ir nepieciešams pārskatīt tabakas izstrādājumu regulējumu, ka ir notikušas būtiskas izmaiņas tirgū. Būtiskas izmaiņas tiek definētas kā pārdošanas apjoma pieaugums vismaz par 10 % vismaz piecās dalībvalstīs vai izplatības pieaugums par vismaz pieciem procentpunktiem patērētāju, kas jaunāki par 25 gadiem, vidū vismaz piecās dalībvalstīs. Analīzes pamatā ir dati no ES kopējiem datiem (EU-CEG), ES tabakas izsekojamības sistēmas un Euromonitor International.

Pārdošanas dati no 2018. līdz 2020. gadam liecināja, ka karsējamās tabakas izstrādājumu pārdošanas apjoms vairākās dalībvalstīs ir ievērojami pieaudzis, pārsniedzot 10 %. Karsējamās tabakas izstrādājumi 2020. gadā veidoja 3,33 % no kopējā tabakas izstrādājumu pārdošanas apjoma ES, pārsniedzot 2,5 % robežvērtību. Savukārt karsējamās tabakas izstrādājumu mazumtirdzniecības vērtība 2020. gadā bija 3,51 % no kopējā tabakas izstrādājumu pārdošanas apjoma ES.

Tādējādi ziņojumā secināts, ka karsējamās tabakas izstrādājumu tirgū ir notikušas būtiskas izmaiņas, kas atbilst gan nosacījumiem par pārdošanas apjoma palielināšanos, gan tirgus daļu.

7.3 ES padomes pozīcija

ES Padome savā ziņojumā atbalsta iniciatīvas akcīzes nodokļa politikā. Ziņojumā galvenā uzmanība pievērsta tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūrai un likmēm. ES Padome pauž gandarījumu par jaunāko Direktīvas 2011/64/ES izvērtējumu un apstiprina, ka ir vajadzīgi grozījumi, lai nodrošinātu iekšējā tirgus pienācīgu darbību un augstu veselības aizsardzību. Pašreizējie noteikumi tiek uzskatīti par nepietiekamiem, lai pievērstos jauniem izstrādājumiem, piemēram, elektroniskajām cigaretēm un karsējamai tabakai (General Secretariat of the Council, 2020)

Padome atzīst, ka ir steidzami jāatjaunina ES tiesiskais regulējums, lai saskaņotu jaunu produktu definīcijas un nodokļu režīmu nolūkā izvairīties no juridiskās nenoteiktības un regulējuma atšķirībām. Padome uzsver, ka ir vajadzīga saskaņotība starp nodokļu mērķiem un citām ES politikas jomām, tostarp sabiedrības veselību, muitas noteikumiem un cīņu pret nelikumīgu tirdzniecību.

Tabakas patēriņš joprojām rada būtisku risku veselībai. Padome uzsver, ka ir vajadzīgi efektīvāki pasākumi pret nelikumīgu tirdzniecību, kas apdraud sabiedrības veselības politiku un palielina izvairīšanos no nodokļu maksāšanas.

Ir atzīmēts tabakas izejvielu nelegālās tirdzniecības pieaugums, un Padome atzīst, ka ir vajadzīga sistēma, lai kontrolētu tās apriti un novērstu novirzīšanu uz nelegālām ķēdēm.

Padome ierosina uzlabot tabakas izstrādājumu definīcijas ES tiesību aktos, lai novērstu juridisko nenoteiktību, un ierosina palielināt minimālās akcīzes nodokļa likmes, lai samazinātu tabakas patēriņu.

Padome norāda, ka akcīzes nodokļa likmes ir pakāpeniski un proporcionāli jāpalielina, ņemot vērā dalībvalstu ekonomisko realitāti un izvairoties no tirgus destabilizācijas.

Ungārija atbalsta secinājumus, bet paskaidro, ka tā neuzņemas saistības saskaņot savas akcīzes nodokļa likmes ar citu dalībvalstu akcīzes nodokļa likmēm, kuras nesen ir paaugstinājušas savas likmes.

7.4 EK TAXUD ekspertu viedoklis

2024.gada sākumā Māris Jurušs COST projekta CA21133 - Globalization, Illicit Trade, Sustainability and Security (GLITSS) ietvaros tikās ar Eiropas Komisijas Nodokļu politikas un muitas savienības ģenerāldirektorāta (TAXUD), kā arī ar ekspertiem no Veselības un pārtikas nekaitīguma ģenerāldirektorāta (SANTA). Tika apspriesti dažādi aspekti, kas saistīti ar alternatīvo tabakas izstrādājumu aplikšanu ar nodokļiem, regulējumu, tirdzniecību, nelegālo tirdzniecību un reklamēšanu Eiropas Savienībā (ES).

Eksperti ir vienprātīgi, ka akcīzes nodokļu saskaņošana, proti, alternatīvu produktu iekļaušana TED direktīvā, noteikti būtu pozitīvs risinājums tirgus konverģencei, jo dalībvalstīm būtu jāpiemēro Akcīzes preču pārvietošanas un kontroles sistēma (EMCS), kas ļautu samazināt nelegālā tirgus riskus un palīdzētu nodrošināt šo produktu izsekojamību.

Attiecībā uz nelegālo tirgus ekspertu viedoklis ir tāds, ka galvenā problēma nelegālajā tirgū ir saistīta ar nelegālo klasisko izstrādājumu (cigarešu, tabakas lapu) nelegālo tirgu, nevis ar alternatīvo produktu. Visas ES dalībvalstis ir parādījušas, ka tās galvenokārt ir nobažījušās par nelegālo cigarešu tirgu un vēl nav konstatējušas lielas problēmas alternatīvo produktu nelegālajā tirgū.

Lielākās problēmas nelegālajā tabakas izstrādājumu tirgū rada kontrabanda un tā sauktais baltais lētais imports no Baltkrievijas un Krievijas. Tomēr pēdējos gados nelegālo cigarešu ražošana ES ir kļuvusi īpaši aktuāla. Viens no iemesliem bija tas, ka izejmateriāls cigarešu ražošanai – tabakas lapas iepriekš netika uzskatīts par saskaņotu ar nodokli apliekamu produktu (jo tas nebija paredzēts kā galaprodukts patēriņam) un tāpēc bija ārpus uzraudzības un kontroles. Ar dalībvalstīm tika panākta vienošanās, ka tā ir jāiekļauj saskaņoto produktu sistēmā, kas arī ievērojami palīdz nodrošināt kontroli. Tas ir labs piemērs alternatīvu produktu iekļaušanai starp produktiem, kas jāsaņā.

Par izstrādājumu klasifikāciju: eksperti atzīmēja, ka karsējamās tabakas izstrādājumiem jau tiek piemērots saskaņotais akcīzes nodoklis, jo tie satur tabaku. Pašlaik tie ir klasificēti kā smēķējamā tabaka saskaņā ar TED, bet ir atsevišķi klasificēti saskaņā ar Tabakas tirgus direktīvu. Tātad nav vienotas klasifikācijas. Lai gan Tabakas tirgus direktīvā ir iekļauti jauni alternatīvi izstrādājumi un TED nav, direktīvas grozījums ir paredzēts arī šī jautājuma risināšanai.

Eksperti ir vienprātīgi, ka pastāv problēmas ar alternatīvu produktu nelikumīgu iegādi internetā, jo tos var viegli pārsūtīt. Tas jo īpaši attiecas uz valstīm, kurās gan tabakas izstrādājumu, gan alternatīvu izstrādājumu tirdzniecība internetā ir aizliegta, turklāt izplatīšanai tiek izmantoti sociālie tīkli un slēgti profilu grupu konti.

Tāpat būtu jāveido kopēja izpratne par to, kas ir nelikumīgs tirgus, jo, ja šie produkti netiek aplikti ar nodokli vienā valstī, tad to pārdošana šajā valstī ir likumīga, kamēr nav pārrobežu kontroles saskaņošanas trūkuma dēļ, tāpēc, iespējams, muitas un citas kompetentās iestādes nezina nelikumīgā tirgus apmērus savās valstīs, ja šie produkti ir apliekami ar nodokli.

Jau vairākus gadus ES tiek ieviesta tā sauktā cigarešu izsekošanas un identificēšanas sistēma, kas ļauj izsekot jebkurai cigarešu paciņai no tās ražotāja vai importētāja līdz mazumtirdzniecībai. Bet diemžēl tas darbojas tikai starptautiskiem ražotājiem, jo, piemēram, citas valstis ārpus ES nav pievienojušās minētajai sistēmai. Tomēr šī prasība attiecas arī uz ES kandidātvalstīm, kas vēlas pievienoties saskaņā ar *Acquis Communautaire*.

8. PRIEKŠLIKUMI LATVIJAS POZĪCIJAI DIREKTĪVAS IZMAIŅĀM

Vienotā pieeja, kas jāievēro dalībvalstīm rada, vienādus nodokļa aprēķināšanas principus, kas padara vieglāku nodokļu kontroli un vienlīdzīgus apstākļus uzņēmējiem. Alternatīvajiem produktiem ņemot vērā to, ka valstis pašas var izvēlēties nodokļa aprēķina kārtību, izvēlas gan nodokļa likmes apjomu, gan vienību kam tiek piemērots nodoklis (Jugane, 2024).

Pašreizējā akcīzes nodokļa direktīva nav pietiekama, lai regulētu tabakas tirgu, kas attīstās. Būtu nepieciešams atjaunināt politiku, kas ietver jaunus tabakas izstrādājumus un nodrošina efektīvu nodokļu administrēšanu un sabiedrības veselības aizsardzību (Tomsone, 2023).

Salīdzinot tikai Baltijas valstis savā starpā jau rodas atšķirības nodokļa piemērošanā. Attiecībā uz karsējamo tabaku nodokli aprēķina gan par kilogramu, gan kā atsevišķiem karsējamās tabakas gabaliem(stienīšiem). Papildus atšķirība uzreiz rodas nodokļa likmes apmērā un var radīt maldinošu priekšstatu par likmju apmēriem. Līdzīgāks pieeja starp valstīm tiek veidota attiecībā uz e-cigaretēm, šeit tiek rēķināta likme par noteiktu tilpumu šķidrums, kas tiek izmantots e-cigaretēs. Vislielākā atšķirība ir tieši uz pārējiem alternatīvajiem produktiem, pirmkārt, katra valsts dažādi definē šos produktus, vai apvieno visus zem vienas kategorijas, kas ir “pārējie alternatīvie produkti”, un papildus tika noskaidrots, ka šiem produktiem netiek piemērots akcīzes nodoklis Lietuvā, bet Latvijā un Igaunijā šie produkti ir akcīzes nodokļa objekti. Harmonizēta nodokļa piemērošana ieviestu papildus vienotu definējumu pie kā pieturētos dalībvalstis un kuri produkti tiek aplikti ar nodokli. Definējuma un likmju dažādā piemērošana rada sarežģītumus gan datu ievākšanai par tirgus tendencēm, gan starptautiskiem komersantiem, kas darbojās dažādās valstīs, radot potenciāli lielāku risku, ka normatīvā regulējuma sarežģītība rada papildus administratīvo slogu, veicinot pievēršties nelegālai produktu realizācijai tirgū (Jugane, 2024).

Šobrīd katra dalībvalsts ar nodokļa izvairīšanos alternatīvajiem produktiem principā var cīnīties tikai savas valsts ietvaros. Komersanti var izmantot regulējuma nepilnību, jeb “robu” un importēt alternatīvos izstrādājumus valstīs, kurās netiek

piemērots akcīzes nodoklis alternatīvajiem produktiem un to realizēt nelegālajā tirgū, tas ir pārdot valstīs, kur šiem izstrādājumiem piemēro akcīzes nodokli. Var piekrist Eiropas Komisijas viedoklim, par nepieciešamību ieviest Tabakas direktīvā alternatīvos produktus nosakot kopīgu regulējumu attiecībā uz nodokļa piemērošanu (Jugane, 2024).

Lai nodrošinātu ES vienotā tirgus darbību un akcīzes nodokļa iekasēšanu:

- 1) būtu atbalstāma ar nodokli harmonizējamo apliekamo objektu paplašināšana, vienlaicīgi jaunajiem alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem sākotnēji būtu nosakāmas minimālās akcīzes nodokļa likmes 0 EUR apmērā (līdzīgi kā tas darbojas attiecībā uz akcīze nodokļa harmonizāciju vīnam);
- 2) būtu rūpīgi jāizvērtē minimālo akcīzes nodokļa likmju palielināšana, paredzot samērīgu pārejas periodu līdz 2030.- 2040.gadam (kas sakrīt ar muitas kapacitātes stiprināšanas laiku).

Ieteicamās nodokļa likmes (EUR):

	<i>Cigarettes</i>	<i>Cigāri</i>	<i>Cigarillas</i>	<i>Smalki sagriežta</i>	<i>Smēķējamā tabaka</i>	<i>Karsējamā tabaka</i>	<i>E-cigarettes</i>	<i>Tabakas aizstājējinod</i>	<i>Tabakas lapas</i>
	<i>Par 1000 gb</i>			<i>par kg</i>			<i>par 1ml</i>	<i>par kg</i>	
<i>Latvija (2023)</i>	135,9	126,7	126,7	91,9	91,9	218	0,20	120	91,9
<i>Pašreizējā ES minimāla likme</i>	90	12	12	60	22	-	-	-	-
<i>Priekšlikums ES minimālajai likmei</i>	130	130	130	90	90	90	0	0	0

SECINĀJUMI

1. Valstīs, kurās ir lielāks alternatīvo tabakas produktu patēriņš ir attiecīgi zemāks cigarešu lietotāju īpatsvars, kā piemēram, Zviedrija, Somija, Luksemburga, kas nozīmē, ka tabakas aizstājējproduktu esamība tirgū veicina cigarešu smēķēšanas pārtraukšanu.
2. Pastāv tieša korelācija starp nodokļa likmes lielumu un nelegālā tirgus apmēriem valstī, ko parāda Īrijas un Francijas pieredze. Būtiski palielinot akcīzes nodokļa likmes, nepārprotami pieaug arī kontrabandas un citu nelegālo preču ieguves veidu apmēri.
3. Ņemot vērā alternatīvo tabakas un nikotīna produktu izplatību ES un dažādu aplikšanu ar akcīzes nodokli dalībvalstīs, pārskatot Tabakas akcīzes direktīvu, nepieciešams harmonizēt ar akcīzes nodokli apliekamos alternatīvos tabakas izstrādājumus kā e-cigarettes, karsējamo tabaku un beztabakas nikotīna

spilventiņus, apliekamo tabakas izstrādājumu veidus nosakot atbilstoši to klasifikācijai muitas tarifu Harmonizētā Sistēmā.

4. Paaugstinot akcīzes nodokļa likmes, jāņem vērā iedzīvotāju pirktspēja un nelegālās tirdzniecības riski; akcīzes nodokļa likmju pieaugumam jābūt pakāpeniskam un samērīgam. Būtu rūpīgi jāizvērtē minimālo akcīzes nodokļa likmju palielināšana, paredzot samērīgu pārejas periodu līdz 2030.-2040.gadam, kas sakrīt ar muitas kapacitātes stiprināšanas laiku.
5. Tā kā pirktspēja ES dalībvalstīs ir būtiski atšķirīga, būtu atbalstāma iecere noteikt minimālās likmes, ņemot vērā pirktspējas paritāti.
6. Vienkāršota un komersantam saprotama nodokļa aprēķina metodika veicina komersanta vēlmi un iespējas nodarboties ar akcīzes preču tirdzniecību un veikt savu komercdarbību godīgi, nomaksājot attiecīgos nodokļus, jo ir skaidri saprotama nodokļa bāze, objekts un likmes. To skaidri parāda par elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrumu aprēķinātā nodokļa pieaugums 2021.gadā, kad tika mainīts aprēķina princips šim produktam, nosakot vienkāršotu nodokļa likmi par viena ml šķidruma iepriekšējā komplicētā varianta vietā. Arī ES minimālās likmes būtu jānosaka pēc iespējas vienkāršā veidā.
7. Akcīzes nodokļa mērķi ir gan gūt ienākumus valsts budžetam, gan uzlabot iedzīvotāju veselības paradumus, tādēļ būtu pamatoti diferencēt akcīzes nodokli tabakas un nikotīnu saturošiem izstrādājumiem atbilstoši to radītajam veselības kaitējumam, lai veicinātu vairāk kaitīgu produktu mazāku patēriņu.
8. Aprēķini liecina, ka karsējamai tabakai jau pašlaik par vienu gramu ir divas reizes lielāks akcīzes nodoklis nekā cigaretēm. Šāda akcīzes nodokļa politika nav atbilstoša un turpmāk, ja tiks palielināts nodoklis jaunas direktīvas pieņemšanas gadījumā, dažādiem produktiem akcīzes nodokļa likmes jānosaka atbilstoši kaitējuma ietekmei jeb tā saucamai devai kā tas ir, piemēram, alkoholiskajiem dzērieniem.
9. Jauna nodokļa režīma ieviešanai un jaunas nodokļa aprēķināšanas metodikas nodrošināšanai būs nepieciešami lieli finansiāli ieguldījumi tieši administratīvā procesa aktualizēšanai un nodokļu administrācijas sistēmu atjaunošanai, kas ietver sevī IT risinājumu pielāgošanu. Finansiālo ieguldījumu apmērs no valsts budžeta nav nosakāms sakarā ar politiskajiem notikumiem un konfliktiem pasaulē un to ietekmi uz resursu cenām, it īpaši IT resursu cenām. Lietderīgāk būtu šos līdzekļus novirzīt nelegālā tirgus regulēšanai un pastiprinātai kontrolei uz Latvijas, kas ir arī Eiropas Savienības austrumu robežas.
10. Sabiedrības viedokļa aptaujās secināts, ka lielākoties alternatīvos produktus lieto, lai aizstātu cigarešu smēķēšanu un šiem produktiem ir liela loma smēķētāju pārdalē, nevis jaunu piesaistē.
11. Akcīzes nodokļa paaugstināšana īsti nav izraisījusi tabakas un alternatīvo produktu lietošanas samazināšanos, līdz ar to viens no akcīzes nodokļa mērķiem – sabiedrības veselības uzlabošana – šādā veidā netiek pilnvērtīgi izpildīts. Nepieciešama cita pieeja smēķēšanas samazināšanā, piemēram, izglītošanas kampaņas par jauno alternatīvo produktu sastāvu un ietekmi uz veselību.

12. Vienota pieeja tabakas un alternatīvo produktu regulēšanā ir atbalstāma daļēji, jo ES dalībvalstīs ir pārāk lielas patēriņa atšķirības un nelegālā tirgus riski alternatīvo produktu lietošanā, līdz ar to kopējā harmonizācijā būtu jāņem vērā šie aspekti.
13. Vērtējot Eiropas Padomes Tabakas direktīvas nr. 2011/64/ES “Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm” izmaiņu nepieciešamību, jāatzīmē, ka karsējamai tabakai nacionālā līmenī šobrīd ir skaidrs un saprotams nodokļa piemērošanas bāze un mehānisms. Tā izmaiņas radītu tikai liekus finansiālus ieguldījumu sistēmas ieviešanai. Savukārt e-cigarešu kontekstā izmaiņas Latvijā jau tika veiktas 2021.gadā, nosakot vienkāršotāku nodokļa piemērošanas metodiku, līdz ar to Latvijas gadījumā harmonizācija ES tirgū, kur nodokļa noteikšanas metodei tiktu ņemts vērā nikotīna daudzums, nav atbalstāma.
14. Ir svarīgi veicināt sabiedrības izglītošanu par alternatīvajiem tabakas produktiem, to veselības riskiem un potenciālajām priekšrocībām. Labāka izpratne par šiem produktiem var veicināt informētu lēmumu pieņemšanu un samazināt nepareizu lietošanu vai nepareizu izpratni par to ietekmi. Lai pilnībā saprastu alternatīvo tabakas produktu efektivitāti un veselības ieguvumus, nepieciešami turpmāki pētījumi un zinātniskas analīzes. Šie pētījumi var sniegt svarīgu informāciju par produktu ietekmi uz veselību un palīdzēt izstrādāt labāku politiku un regulējumus. Tas var veicināt sabiedrības veselību un labklājību, samazinot atkarību no tradicionālās cigarešu smēķēšanas un uzlabojot dzīves kvalitāti.
15. Nelegāla elektronisko cigarešu tirdzniecība internetā, it īpaši izmantojot sociālo platformu un anonīmus maksājumu veidus, rada izaicinājumus sabiedrības veselībai un valsts ieņēmumiem, un VID ir nepieciešams turpināt pielāgoties jaunajiem tirgus apstākļiem, lai efektīvi risinātu šīs problēmas.
16. Iedzīvotājiem jāsniedz informācija par mazāk kaitīgu tabakas izstrādājumu alternatīvām un jāveicina veselīgāki dzīvesveida paradumi, balstoties uz Zviedrijas piemēru, kur tas ir veicinājis iedzīvotāju veselības uzlabošanos.
17. Ņemot vērā to, ka situācija alternatīvo tabakas izstrādājumu tirgū mainās ļoti strauji, atbildīgie dienesti saprot, ka steidzīgi ir nepieciešams attiecīgs regulējums. Protams, ka izveidot regulējumu pirms ir zināmas visas nianšes praksē, ir ļoti izaicinoši.
18. Šobrīd ir situācija, kad ES harmonizē nodokļu prasības, bet dalībvalstīs savā starpā nesaskaņo to administrēšanu. Līdz ar to, būtu vēlama ciešāka sadarbība cīņā pret nelegālo tabakas tirdzniecību, tai skaitā metodoloģijas saskaņošana tās identificēšanai. Tāpat būtu svarīgi attīstīt neatkarīgus, starptautiskus pētījumus tabakas un nikotīnu saturošo produktu nelegālās tirdzniecības analizēšanai un pašu produktu padziļinātiem klīniskiem pētījumiem.
19. No vienas puses, ir iemesls diferencēt nodokli tabakas izstrādājumiem atbilstoši to radītajam veselības kaitējumam, lai veicinātu vairāk kaitīgu produktu mazāku patēriņu. No otras puses, valdība varētu cieši uzraudzīt (papildinot esošus apsekojumus un pētījumus, piemēram, tādus, kurus regulāri

- veic Slimības profilakses un kontroles centrs Latvijā), kā patērētāji izmanto šos produktus, lai nodrošinātu, ka šie produkti neizraisa lietotāju loka (it īpaši jauniešu) paplašināšanos. Par līdzīgu pieeju (attiecībā uz karsējamās tabakas tirdzniecību) nesēn paziņoja ASV Pārtikas un zāļu pārvalde (U.S. FDA, 2020). Turklāt diskusijas par alternatīvo tabakas izstrādājumu ietekmi uz veselību tupinās.
20. Tabakas aprites regulējumam, tostarp akcīzes nodokļa politikai, ir jāsabalansē alternatīvo bezdūmu produktu lietošanas riski ar to iespējamiem ieguvumiem – un jāsasniedz galvenie mērķi – samazināt smēķēšanu. Ir jāizvairās no tā, ka nesmēķētāji uzsāk e-cigarešu un citu alternatīvo produktu lietošanu. Tas prasa regulējuma regulāru pārskatīšanu un ietekmes novērtējumu (McNeill, 2018).
 21. Kā vienu no variantiem, lai palīdzētu atmest smēķēšanu izmantojot e-cigaretas, eksperti min citu pieredzējušu cilvēku un veselības aprūpes speciālistu praktisku atbalstu. Noderīgi būtu dažāda veida izglītojoši semināri par e-cigarešu un citu alternatīvo produktu lietošanu un to ietekmi, apmācības, praktiskās nodarbības gan veselības aprūpes speciālistiem, gan smēķēšanas atmešanu praktizējošajam indivīdam. Lai izmantotu šādu pieeju, ļoti būtisks un nozīmīgs ir valsts un pašvaldību atbalsts, gan finansiāls, gan materiāls (telpu nodrošināšana u.tml.), balstoties uz to, cik lielā mērā kurā pašvaldībā smēķēšanas izplatība tiek novērota (McNeill, 2018).
 22. Jāturpina uzraudzīt e-cigarešu lietošanas un smēķēšanas tendences jauniešu vidū, izmantojot standartizētas lietošanas definīcijas. Tajā jāietver nikotīna lietošana e-cigaretēs un pārbaudes uz izpratni par aptaujas jautājumiem. Būtu stingri jāuzrauga jauniešu e-cigarešu iegādes modeļi, jo īpaši pārdošana internetā. E-cigaretēm un cigaretēm ir spēkā vecuma pārdošanas noteikumi, un tie ir stingri jāīsteno. Nepieciešami pētījumi par lietošanas trajektorijām – ne tikai no e-cigarešu eksperimentēšanas līdz smēķēšanai, bet arī no smēķēšanas līdz e-cigarešu lietošanai jauniešu vidū (McNeill, 2018). Katrā gadījumā būtu vēl jāpēta arī tas, vai jaunie produkti vairāk ietekmē esošos smēķētājus kā alternatīvu smēķēšanai un vai tie nepiesaista jaunus (Kress, 2017).
 23. Vienlaikus pēc iespējas jāmazina e-cigarešu un citu alternatīvu tabakas izstrādājumu iegādāšanās nelegālā tirdzniecība, tādēļ šo produktu akcīzes nodokļa likmēm vai to pieaugumam jābūt samērīgam. Tas ir jo īpaši aktuāli Latvijā, ņemot vērā ES ārējo austrumu robežu ar valstīm, kurās dažādu tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa likmes un cenas ir daudz zemākas.
 24. Kā norāda eksperti, tad kontrabandu ietekmējošos faktoros ir iespēja mazināt ar: Stratēģisku un ilgtspējīgu valsts politiku (sabiedrības veselības mērķus sabalansēt ar valsts fiskālām iespējām), Veidojot pārdomātu, uz analīzi balstītu nodokļu politiku, Ņemot vērā iekšējos un ārējos faktoros, piešķirot sabalansētus resursus uzraugošajām iestādēm, Veicinot sabiedrības attieksmes maiņu un virzību uz labklājību.
 25. Ir jāturpina pētījumi par e-cigarešu ietekmi uz personas veselību, jo līdz šim šādi pētījumi nav viennozīmīgi interpretējami (Scott, 2018). Iespējams e-cigaretēm ietekmes uz veselību riski ir daudz zemāki par smēķētāju riskiem (McNeill, 2018). E-cigarešu kapsulu ķīmiskais sastāvs var būt atšķirīgs

dažādiem e-šķidrūmiem, jo tas tiek uzkaršēts un noteiktos apstākļos atkarīgs no ierīces parametriem (piemēram, sprieguma, pretestības, gaisa plūsmas un citiem), var veidoties jauni toksiski savienojumi. Tāpēc turpmāki pētījumi ir nepieciešami, lai atrisinātu dažādus jautājumus (veselība, drošība un vide), kas pastāv saistībā ar plašu e-cigaretes izmantošanu nākotnē (Papaefstathiou, 2019). Labākais veids, kā pasargāt cilvēkus no pasīvajiem dūmiem, ir mudināt aktīvos lietotājus pilnībā atmet smēķēšanu (Basaran, 2019).

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Basaran, R. G. (2019). An Overview of iQOS® as a New Heat-Not-Burn Tobacco Product and Its Potential Effects on Human Health and the Environment. *Turkish Journal of Pharmaceutical Sciences*, 16(3).
- Bernotiene S. (2024) ELSKI (European Life Science & Knowledge Institute). Evidence-Based Approaches to Reducing Tobacco Harm. PPT prezentācija. Pieejams: https://xn--bezdmiem-tzb.lv/wp-content/uploads/2024/09/4_ELSKI_11092024.pdf
- BfR (2022). Health risk assessment of nicotine pouches. <https://www.bfr.bund.de/cm/349/health-risk-assessment-of-nicotine-pouches.pdf>
- Blaha M. (2021) *5 Vaping Facts You Need to Know*. Johns Hopkins Ciccarone Center for the Prevention of Heart Disease. Pieejams: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/wellness-and-prevention/5-truths-you-need-to-know-about-vaping>
- Bruin, A. D. (1996). Health Interview Surveys: Towards International Harmonization of Methods and Instruments. WHO Regional Publications, . *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.*, European Series, No. 58.
- Cook, R. D. (2019). E-cigarettes helped more smokers quit than nicotine replacement therapy. . *British Medical Journal*, 365.
- Eiropas Komisija. PADOMES DIREKTĪVA 2011/64/ES (2011. gada 21. jūnijs) Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm (kodificēta redakcija).
- Eiropas Komisija. Publikācija “ES muitas savienības pāreja uz nākamo līmeni: inovatīvas idejas mūsdienīgai un efektīvai muitas savienībai, ar ko iepazīstina Lietpratēju grupa”, 2022. gada 31. marts. Brisele. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/LV/ip_22_2181
- Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces*. (2019. gada Oktobris). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs: <https://www.spkc.gov.lv/lv/tavai-veselibai/atkaribu-slimibas/smekesana/elektroniskas-cigaretes-un-tab>
- European Commission (2020). Study on Council Directive 2011/64/EU on the structure and rates of excise duty applied to manufactured tobacco. Executive Summary. Directorate General for Taxation and Customs Union. Pieejams: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2020-02/summary-study-on-the-tobacco-taxation-directive-2019_en.pdf
- FDA (2020) – FDA Authorizes Marketing of IQOS Tobacco Heating System with ‘Reduced Exposure’ Information – <https://www.fda.gov/news-events/press-announcements/fda-authorizes-marketing-iqos-tobacco-heating-system-reduced-exposure-information>
- Finanšu ministrija (2023). *Pārskata akcīzes nodokļa likmes*. LV Portāls. Preses relīze. 09.10.2023. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/355784-parskata-akcizes-nodokla-likmes-2023>
- FM. (2021. gada 3.maijs). *Akcīzes nodoklis. Nodokļa piemērošana*. Ielādēts no Finanšu ministrija: <https://www.fm.gov.lv/lv/akcizes-nodoklis>
- Food Standards Agency (2017). Statement on heat not burn tobacco products. Pieejams: <https://cot.food.gov.uk/committee/committee-on-toxicity/cotstatements/cotstatementsyrs/cot-statements-2017/statement-on-heat-not-burn-tobacco-products>
- Garcia-Arcos I, G. P. (2016). Chronic electronic cigarette exposure in mice induces features of cOPD in a nicotine-dependent manner. *Thorax*, 71:1119–29.
- Global Tobacco Control, 2022. Country Laws Regulating E-Cigarettes. Pieejams: <https://www.globaltobaccocontrol.org/en/policy-scan/e-cigarettes/>
- Grinberga, D., Velika, B., Pudule, I., Gavare, I., Villeruša, A. (2021) Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums 2020. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs
- Hoffer A. (03.10.2023) *Cigarette Taxes in Europe*. Tax Foundation. Pieejams: <https://taxfoundation.org/data/all/eu/cigarette-tax-europe-2023/>
- Jayne Leonard (2017). Can you overdose on too much nicotine?, Medical news today, Medically reviewed by Suzanne Falck, M.D., FACP, October 6, 2017

- JP Schaller, et al. (2016), Evaluation of the Tobacco Heating System 2.2. Part 2: Chemical composition, genotoxicity, cytotoxicity, and physical properties of the aerosol. *Regul Toxicol Pharmacol* 81 Suppl2: S27-S47, Pieejams: <https://doi.org/10.1016/j.yrtph.2016.10.001>
- Jugane S., Maksimova V., Jegorova P., Repkova E., Čevers L., Cirsis A. (2021) *Alternatīvā tabaka, tās legālais un nelegālais tirgus*. RTU 62. Studentu zinātniskā un tehniskā konference 2021 materiāls.
- Jugane, S. (2024). Nepieciešamība harmonizēt alternatīvo tabakas un beztabakas produktu nodokļus Eiropas Savienībā. Studiju projekts. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 26 lpp.
- Jurušs, M., Utināne, Z. (2020). Pētījums par akcīzes nodokļa un valsts regulējuma politiku attiecībā uz alternatīviem bezdūmu nikotīna izstrādājumiem. Pieejams: <https://drive.google.com/file/d/1Ant6VX3cLsjPx5J0srLcOESgl71e-hCs/view>.
- Kantar (2019) *Sabiedrības attieksme pret smēķēšanas mazināšanas politiku un bezdūmu produktu perspektīvas Latvijā*. Bezdūmu nozares asociācija. 2019
- Kantar (2021) *Tabaku un nikotīnu saturošo produktu lietotāju viedoklis par nozarei un sabiedrībai aktuālām tēmām*. Bezdūmu nozares asociācija. 2021
- KPMG (2023). Illicit cigarette consumption in Europe. Results for the calendar year 2023. https://www.pmi.com/resources/docs/default-source/itp/illicit-cigarette-consumption-in-europe-2023-results_final.pdf?sfvrsn=7a64b1c9_2
- KPMG (2022). Illicit cigarette consumption in the EU, UK, Norway and Switzerland. https://pmidotcom3-prd.s3.amazonaws.com/docs/default-source/itp/kpmg-eu-illicit-cigarette-consumption-report-2021-results.pdf?sfvrsn=5fe773b6_2
- KPMG. (2018). *Project Stella*. KPMG.
- Kress, M. (2017). The Next Big Thing? Heat-not-burn could be the tobacco product to make combustible cigarettes quiver. *Convenience Store News*, 53(10):106-110.
- Kuraševa, M. (2024). Alternatīvie tabakas izstrādājumi (apjomi, kontrabanda, kontroles pasākumi un efektivitāte). Tēzes studiju kursā “Nodokļu plānošana”. Profesionālā maģistru studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 7 lpp.
- LA.lv (2023). *Pēc pieciem gadiem tirgū karsējamā tabaka veido 14% no kopējā tabakas tirgus*. Preses relīze. 19.10.2023. Pieejams: <https://www.la.lv/pec-pieciem-gadiem-tirgu-karsejama-tabaka-veido-14-no-kopeja-tabakas-tirgus>
- Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums*. (2020). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs. Pieejams: <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/16574/download>
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam, Pārresoru koordinācijas centrs, 2020
- Lerner Ca, S. I. (2015). Vapors produced by electronic cigarettes and e-juices with flavorings induce toxicity, oxidative stress, and inflammatory response in lung epithelial cells and in mouse lung. *PLoS One*, 10:e0116732.
- Likums “Par akcīzes nodokli”. LR likums. Aktuālā redakcija. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 161, 14.11.2003.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 23, 11.12.2003. Ielādēts no <https://likumi.lv/ta/id/81066-par-akcizes-nodokli>
- Likums “Tabakas izstrādājumu, augu smēķēšanas produktu, elektronisko smēķēšanas ierīču un to šķidrums aprites likums” LR likums. Aktuālā redakcija. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 91, 12.05.2016. Ielādēts no <https://likumi.lv/ta/id/282077-tabakas-izstradajumu-augu-smekšanas-produktu-elektronisko-smekšanas-iericu-un-to-skidrumu-aprites-likums>
- Mallock N, Böss L, Burk R, Danziger M, Welsch T, Hahn H et al. (2018). Levels of selected analytes in the emissions of “heat not burn” tobacco products that are relevant to assess human health risks. *Arch Toxicol*. 2018;92(6):2145-9. doi:10.1007/s00204-018-2215-y.
- Mallock N, Schulz T, Malke S, et al (2022). Levels of nicotine and tobacco-specific nitrosamines in oral nicotine pouches Tobacco Control Published Online First: 05 August 2022. doi: 10.1136/tc-2022-057280

- Marynak KL, Gammon DG, Rogers T, Coats EM, Singh T, King BA. Sales of Nicotine-Containing Electronic Cigarette Products: United States, 2015. *American Journal of Public Health* 2017; 107(5):702-705.
- McNeill, A. B. (2018). *Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018*. . A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6. Ielādēts no (2018). Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018. A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6.
- National Institute for Public Health and the Environment (RIVM) (2018). Addictive nicotine and harmful substances also present in heated tobacco. Pieejams: <https://www.rivm.nl/en/news/addictive-nicotine-and-harmful-substancesalso-present-in-heated-tobacco>
- Nielsen EMPTY PACKS SURVEY LATVIA Q4 2020, REPORT – DECEMBER 2020.
- NRA, Ilze Šteinfelde (2020). Neatkarīgā Rīta avīze. *Akcīzes kāpums baros nelegālo tabakas tirgu*. 18.02.2020.
- Papaefstathiou, E. S. (2019). Main and side stream effects of electronic cigarettes. *Journal of environmental management*, 238, 10-17.
- Perkins, C. (2018). HMRC to create new duty category for heated tobacco products. *Grocer*, p 38.
- Phillip Morris International (2023). New Study by KPMG Reveals Alarming Levels of Illicit Cigarettes in the EU, with France Accounting for Almost Half of the Consumption. Press release. 28.06.2023. Pieejams: <https://www.pmi.com/media-center/press-releases/press-details?newsId=26566>
- Pļuta A., Hazans M., Švilpe I., Zasova A., Sauka A. (2020) Akcīzes nodokļa politika Baltijas valstīs: alkoholiskie dzērieni, bezalkoholiskie dzērieni un tabakas izstrādājumi. Gala ziņojums. Pieejams: https://www.chamber.lv/sites/default/files/inlinefiles/Akcizes_petijums_digitala_versija_publicesanai_compressed.pdf
- Report by the Wise Persons Group on the Reform of the EU Customs Union – Brussels March 2022. PUTTING MORE UNION IN THE EUROPEAN CUSTOMS. Ten proposals to make the EU Customs Union fit for a Geopolitical Europe.. Pieejams: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2022-03/TAX-20-002-Future%20customs-REPORT_BIS_v5%20%28WEB%29.pdf
- Royal Australian College of General Practitioners (RACGP) (2019). *Supporting smoking cessation: A guide for health professionals. Chapter 2. Pharmacotherapy for smoking cessation*. Ielādēts no RACGP <https://www.racgp.org.au/clinical-resources/clinical-guidelines/key-racgp-guidelines/view-all-racgp-guidelines/supporting-smoking-cessation/pharmacotherapy-for-smoking-cessation>
- Royal College of Physicians (RCP) (2016). *Nicotine without smoke: Tobacco harm reduction*. A report by the Tobacco Advisory Group of the Royal College of Physicians. 2016. Ielādēts no *Royal College of Physicians* <https://www.rcplondon.ac.uk/projects/outputs/nicotine-without-smoke-tobacco-harm-reduction>
- Saksonova S.(2010) Valdības loma jauktajā ekonomikā (e-grāmata) Latvijas Universitāte, 2010. Ielādēts no Latvijas Universitātes portāla, Rīga: <https://profizgl.lu.lv/mod/book/view.php?id=19904&chapterid=4262>
- Scott, A. L. (2018). Pro-inflammatory effects of e-cigarette vapour condensate on human alveolar macrophages. *Thorax* 2018, 73:1161–1169.
- Semeikina, A. (2022). Akcīzes nodokļa tabakas izstrādājumiem izmaiņu rezultātā izraisīto iespējamo risku novērtējums. Bakalaura darbs. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 60 lpp.
- SKDS (2022a). Tabaku un nikotīnu saturošu produktu lietošana, kaitīgums un smēķēšanas atmešana. Bezdūmu nozares asociācija. 2022.
- SKDS (2022b). Priekšstati un attieksme pret kontrabandu Latvijā. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2022. gada maijs. Rezultāti prezentēti 4. Nacionālais kontrabandas problemātikas forumā “Cīņa ar kontrabandu – izaicinājumi un panākumi” 2022. gada 30. jūnijā. Pieejams:

- https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2022-06/Atskaite_kontrabanda_29_06_2022%20%28PREZ%29_0.pptx
- Snowdon Christopher. *The Nanny State Index*, 2023. Luksemburg, Institute of Economic Affairs. . Pieejams: (<https://nannystateindex.org/luxembourg-2023/>)
- SPKC (2019). Smēķēšanas izplatība un sekas Latvijā 2018. GADĀ. SPKC Tematiskais ziņojums. Ielādēts no : <https://www.spkc.gov.lv/lv/zinojumi/tematiskais-zinojums-smekšanas-izplatiba-un-sekas-latvija-2018.gada-7.-izdevums.pdf>
- SPKC (2023). *Jaunie nikotīna un Tabakas izstrādājumi*. Informācija policijas darbiniekiem. PPT prezentācija
- SPKC. (2018). Health Behaviour among Latvian Adult Population. Rīga: Ielādēts no <https://spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/petijumi-un-zinojumi/veselibu-ietekmejosoparadumu-/>
- SPKC. (2020). Health Behaviour among Latvian Adult Population. Rīga: Ielādēts no <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/16574/download>
- SPKC. (2023). Tabakas karsēšanas ierīces. *Pētījumu apkopojums par tabakas karsēšanas ierīcēm*. Pieejams: <https://www.spkc.gov.lv/lv/elektroniskas-smekšanas-ierices#petijumu-apkopojums-par-tabakas-karsesanas-iericem>
- Skrabovska, A. (2024). Alternatīvo tabakas izstrādājumu nodokļu aspekti: elektronisko cigarešu analīze. Studiju projekts. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 22 lpp.
- Skovorodko, A., Salekalne E., Judina V. (2024). “Alternatīvie tabakas izstrādājumi: nelegālā tirgus analīze”. Studiju projekts studiju kursā “Nodokļu analīze un piemērošana”. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 25 lpp.
- TAI (2022, 2023). *Tiesībaizsardzības iestāžu darbības rezultāti*. Iekšējie dokumenti, PPT prezentācija.
- TNS. (2017). *Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes*. European Commission, Special Eurobarometr.
- Tomsone, L. (2023). Tabakas un alternatīvo tabakas produktu akcīzes nodokļa administrēšanas analīze. Bakalaura darbs. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 53 lpp.
- Pauhļeba, A. (2022). Akcīzes nodoklis tabakas izstrādājumiem un tā analīze. Bakalaura darbs. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 50 lpp.
- Purcena, I. (2023). Akcīzes nodokļa Latvijā un Lietuvā piemērošanas analīze. Bakalaura darbs. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 54 lpp.
- Orlovs, J. (2024). Alternatīvo tabakas izstrādājumu nelegālā tirgus analīze, tā tendences, esošie un potenciālie riski un tā ietekme uz valsts budžetu. Studiju projekts. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 22 lpp.
- U.S. Department of Health and Human Services (2020). *Smoking Cessation: A Report of the Surgeon General*. Atlanta: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health. Pieejams: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/2020-cessation-sgr-full-report.pdf>
- Valsts ieņēmumu dienests. (2022, 2023). Ielādēts no Akcīzes nodokļa likmes: <https://www.vid.gov.lv/lv/akcizes-nodokla-likmes-0>
- Velika B., Grīnberga D., Pudule I., Gavare I. (2019) *Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums, 2018./2019. mācību gada aptauja Latvijā*, Rīga. SPKC. Pieejams: <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/4339/download>
- VID (2023). *Tabakas un nikotīna produktu aprīte un kontrole*. Iekšējie dokumenti, PPT prezentācija. 30.03.2023.
- VID. (2022, 2021). *Akcīzes preču aprītes pārskati*. Ielādēts no Valsts ieņēmumu dienests, Akcīzes preču aprīte.

- WHO (2019) WHO Report on the Global Tobacco Epidemic, 2019. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2020). Heated tobacco products. A brief. World Health Organization. Pieejams: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/tobacco/publications/2020/heated-tobacco-products-a-brief-2020>
- WHO (2022). World health statistics 2022. World Health Organization. Pieejams: <https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>
- World Bank Group. (2019). *WBG Global Tobacco Control Program Team*. Ielādēts no WORKING NOTE: E-cigarettes - use and taxation: <http://documents.worldbank.org/curated/en/356561555100066200/pdf/E-Cigarettes-Use-and-Taxation.pdf>
- Zutis, D. (2024). E-komercijas ietekmes uz alternatīvo tabakas izstrādājumu nelegālo tirgu. Bakalaura darbs. Profesionālā bakalaura studiju programma “Muitas un nodokļu administrēšana”. RTU. Rīga. 53 lpp.